

RAFAŁ PAWEŁ WIERZCHOSŁAWSKI

WIELE TWARZY REPUBLIKANIZMU: WPROWADZENIE

Niniejszy numer *Roczników Filozoficznych* zawiera teksty polskich autorów poświęcone kształtowaniu się tradycji republikańskiej w dziejach oraz jej interpretacjom we współczesnej filozofii polityki. Zamieszczone teksty mają charakter interdyscyplinarny, ich autorami są bowiem zarówno historycy polskiej myśli politycznej dziedzictwa Rzeczypospolitej Obojga (Trojga) Narodów (Dorota Pietrzyk-Reeves, Anna Grześkowiak-Krwawicz, Rafał Lis), socjologowie (Elżbieta Ciżewska-Martyńska), politolodzy oraz filozofowie polityki (śp. Jerzy Gałkowski, Janusz Grygień czy Rafał Paweł Wierchosławski). Zamieszczono również przekład tekstu jednego ze współczesnych przedstawicieli nurtu republikańskiego w analitycznej filozofii politycznej Philipa Pettita. Omawiane kwestie dotyczą nie tylko zagadnień historycznych, lecz także współczesnych prób ich określenia w kontekście — jak się wydaje — zdecydowanie odmiennych w porównaniu z tradycyjnymi republikami czasów starożytnych czy też renesansu (i ówczesną refleksją nad nimi) uwarunkowań, w których obrębie funkcjonują dzisiejsze społeczeństwa, państwa oraz struktury międzynarodowe.

Nim zostanie omówiona szczegółowo zawartość tego numeru, należałoby zwrócić uwagę na pojęcia dotyczące republikanizmu, zarówno te historyczne, jak i współczesne. Ponieważ w tym tomie czytelnik znajdzie wiele odniesień do tych zagadnień, w niniejszym wprowadzeniu ograniczamy się jedynie do uwag, które mogą pomóc w bardziej adekwatnym zrozumieniu rozmaitych aspektów republikanizmu, na które niekoniecznie zwracają uwagę publikowani Autorzy. Moje uwagi będą jakby republikańskim *silva rerum*, gdyż bardziej systematyczne opracowanie wykraczałoby poza objętość artykułu.

W tym kontekście pozwolę sobie na osobiste wspomnienie. Gdy wiosną 1987 r. spacerowałem po paryskiej Dzielnicy Łacińskiej, w której mieszkałem, przebywając na stypendium w Paryżu, w jednym z zaułków natrafiłem na niewielki budynek, w którym mieścił się niedawno utworzony Instytut Raymonda Arona. Zajrzałem do środka i zauważyłem plakat informujący o seminariach Quentina Skinnera poświęconych angielskiej idei wolności¹. Nie przypuszczałem wtedy, że uczestnictwo w tych fascynujących spotkaniach, na które przychodziła intelektualna śmietanka Paryża wyznaczy w przyszłości jeden z nurtów moich zainteresowań intelektualnych — współczesnym republikanizmem w filozofii polityki oraz jego historycznymi antecedencjami.

Kilka lat później, jesienią 1992 r., przebywając tym razem na stypendium w Louvain-la-Neuve², miałem okazję wysłuchać wykładu wygłoszonego przez

¹ Jako ciekawostkę historyczną mogę podać, że o Quentinie Skinnerze pierwszy raz słyszałem od niezjącego już dziś profesora Jerzego Szackiego w 1986 r., gdy przez kilka dni byłem jego „asystentem badawczym” przy projekcie poświęconym Florianowi Znanieckiemu, prowadzonym przez Prof. Richarda Grathoffa w Bielefeld. W jednej z rozmów prof. Szacki narzekał na politykę wydawniczą PIW, który jego zdaniem publikował kolejny przekład prac Thomasa Kuhna, tłumaczonego przez Stefana Amsterdamskiego (pamiętajmy o ówczesnych ograniczeniach przydziału papieru dla wydawnictw), a tym samym nie ma szans na przekłady innych ważnych autorów, których przybliżenia potrzebowałyby polska humanistyka i nauki społeczne. Jednym z nich był właśnie Quentin Skinner. Wspominam o tym fakcie, prof. Szacki był bowiem promotorem pracy doktorskiej Andrzeja Waśkiewicza, zatytułowanej *Interpretacja teorii politycznej. Spór o metodę we współczesnej literaturze anglosaskiej*, a poświęconej między innymi Skinnera metodologii historii i filozofii polityki (WAŚKIEWICZ 1998)

² Wtedy też udało mi się po raz pierwszy spotkać osobiście z Philipem Pettitem, uczestniczyć w dwóch seminariach, które prowadził w Maison des Sciences de l’Homme oraz École Polytechnique w Paryżu. Pettit przygotowywał wówczas *The Common Mind*, która ukazała się w 1993 r. Gdy w 1996 r. brałem udział w semestralnych studiach podyplomowych DEA, poświęconych współczesnej epistemologii, a organizowanych przez uniwersytety w Neuchâtel i w Genewie, na których Pettit był jednym z wykładawców, po raz pierwszy zetknąłem się przedstawioną przezeń propozycją współczesnego republikanizmu, nad którą intensywnie wtedy pracował i której zarys przedstawił w ramach wykładu otwartego w Uniwersytecie Genewskim. Gdy wspominałem o tym mojemu gospodarzowi, Markowi Sikorowskiemu, polskiemu romanście i erudycie, mieszkającemu z polsko-szwajcarską rodziną w Neuchâtel, ten zasugerował, abym zainteresowałem Pettita polską tradycją republikańską i przekazał mi tomy angielskiego wydania *Bożego igrzyska* (ang. *God’s Palyground*) Normana Davisa. Pettit nie za bardzo miał czas skorzystać z książki, zwłaszcza że był to już koniec semestru i wracał do Australii, po kilku zatem dniach zwrócił mi pracę Davisa. Gdy jednak ponownie było nam dane spotkać się przy okazji konferencji z ontologii społecznej, organizowanej przez Uniwersytet Sieneński w Certosa di Potnignano we wrześniu 2004 r., Pettit w trakcie kolacji kończącej konferencję, a miałem przyjemność siedzieć z nim przy jednym stoliku, wspominał ów fakt i nawiązał do tradycji polskiej Rzeczypospolitej szlacheckiej w kwestii mechanizmu ucierania stanowisk zarówno na sejmikach, jak i podczas sejmu, a także do idei *liberum veto*, którą interpretował z perspektywy rozwijanej wtedy antysingularystycznie rozumianej ontologicznej idei funkcjonowania grup społecznych, traktowanych jako funkcjonalne całości odrębne

Quetnina Skinnera w ramach cyklu im. Kardynała Merciera w Katholieke Universiteit Leuven. Na ten wykład zabrał nas znany filozof polityki i ekonomii Philippe van Parijs, pod którego opieką naukową przebywałem w semestrze jesiennym, studiując na jego seminarium doktorskim manuskrypt podówczas jeszcze nieopublikowanej pracy Johna Rawlsa *Justice as Fairness*³.

W swoim wykładzie Skinner wygłosił pochwałę republikańskiej, rzymskiej idei wolności, którą — jak stwierdził — wydobywa z zapomnienia wskutek pojawienia się gockiego najeźdźcy — kontraktualizmu i atomizmu, czyli liberalnego stanowiska, które zdominowało współczesne rozumienie wolności społeczno-politycznej w kategoriach handlowego kontraktu i atomizmu społecznego. Wykład Skinnera w moim przekładzie, zatytułowanym „Dwie teorie obywatelstwa” (SKINNER 1997), ukazał się w poznańskim *Czasie Kultury* i był to najprawdopodobniej jeden z pierwszych tekstów dotyczących republikanizmu przełożonych na język polski.

Wspominam o mojej drodze do zainteresowań koncepcją republikańską, która wiedzie przez filozofię nauk społecznych (Pettit) oraz teorię i metodologię humanistyki oraz historię myśli społeczno-politycznej (Skinner). Ta perspektywa metodologiczna niewątpliwie wyznacza przedstawiony tu ogląd problemów, które pojawiają się w kontekście „wielu twarzy republikanizmu”⁴.

W tym kontekście można sformułować następujące pytanie: czy z jednej strony rekonstrukcje historyczne poszczególnych etapów rozwojowych określonych stanowisk filozoficznych — w tym też interesującego nas w tym tomie „republikanizmu”, z drugiej strony zaś analizy systematycznych projektów mających na uwadze sformułowanie współczesnej wersji stanowiska republikańskiego jako odrębnego głosu w toczonych debatach w obrębie filozofii politycznej czy też — szerzej — filozofii społecznej, ekonomii, prawa mogą doprowadzić do wypracowania jakiegoś jednego ujęcia, które zostanie uznane za dające się powszechnie zaakceptować, a tam samym które będzie mogło zostać uznane za kanoniczne?

Biorąc pod uwagę wielość interpretacji, z jakimi mamy do czynienia w obu aspektach — historycznym i systematycznym — takie nadzieje wydają się płonne w przypadku oczekiwań na wypracowanie „esencjalistycznego” stanowiska, które

od poziomu indywidualnych jednostek nań się składających. Takie rozumienie grup (instytucji społecznych) w kontekście filozofii politycznej przekładała się, jego zdaniem, na określone rozumienie dobra wspólnego, jako kategorię odzwierciedlającą domniemane interesy wszystkich, a nie jedynie poszczególnych obywateli. Szerzej na ten temat w moim artykule w tym tomie (s. 183–212).

³ Praca Rawlsa ukazała się jako *Justice as Fairness: A Restatement* w 2001 r.

⁴ Tytuł tego wprowadzenia jest oczywistym nawiązaniem do słynnego artykułu Hilarego Putnama *The Many Faces of Realism* (PUTNAM 1987), w którym definiował on swoje stanowisko realizmu wewnętrznego, czyli postrzegania świata w zależności od przyjętego dyskursu.

pozwoliłoby na urobienie jednej i jedynie „obowiązującej” definicji sprawozdawczej. Realistycznie rzecz ujmując, wydaje się, że zasadnym oczekiwaniem będzie podanie pewnej typologii stanowisk interpretacyjnych, które pokażą, pomimo dziejowego zróżnicowania tradycji republikańskiej, elementy wspólne w duchu wittgensteinowsko rozumianej rodziny znaczeniowej tego terminu. Tym samym próba określenia pojęcia „republikanizmu” wydaje się nieuchronnie skazana na jego modelowanie, czyli podawanie własnych definicji tego, co jest, a co nie jest republikanizmem⁵. Definicji, które mogą pozostawać w relacji

⁵ Jako ilustrację można przytoczyć uwagę Doroty Pietrzyk-Reeves, która w swoim artykule z 2014 r., porównując pettitowską i sandelowską koncepcję demokracji, zwróciła uwagę na wykorzystywanie źródeł historycznych (i ich opracowań) w kontekście urabiania własnych stanowisk. Jak pisze autorka: „Pettit twierdzi, że wolność jako brak dominacji, ustrój mieszany oraz kontestujące obywatelstwo to koncepcje, które były obecne w rzymskiej myśli i praktyce republikańskiej i w różny sposób były artykułowane przez wielu autorów identyfikujących się z rzymskimi instytucjami, powołując się tylko na jedno źródło, napisaną 50 lat temu książkę Chaima Wirszubskiego. Powstaje wątpliwość, którą musimy tutaj zostawić na boku, czy Pettit nie doszukuje się w tej tradycji uzasadnienia swojego własnego konstruktu teoretycznego” (PIETRZYK-REEVES 2014, 128, przypis 25). Zgadając się z autorkę, chociażby w kontekście prowadzonych przed laty konsultacji ze znakomitym historykiem starożytnego Rzymu, Adamem Ziółkowskim (ZIÓLKOWSKI 2004), pamiętam, że dość sceptycznie zapatrywał się na proponowaną w projekcie neo-republikańskim interpretację obywatelstwa. W tym kontekście warto też wspomnieć prace toruńskiej badaczki starożytnego Rzymu Hanny Appel (APPEL 2013 i 2019), ale to kwestia na osobne opracowanie. Wydaje się, że uwagę Pietrzyk-Reeves można uogólnić i stwierdzić, że z tego typu mechanizmem mamy do czynienia nie tylko w przypadku Pettita. Pettit może twierdzić, że przywołanie takich autorów, jak Wirszubski czy też Wilfried Nippel i Hanna Pitkin na rzecz pasywnego rozumienia obywatelstwa jako przeciwstawionej idei aktywnej partycypacji, jest jak najbardziej uprawnionym zabiegiem definicyjno-interpretacyjnym. Pettit: „Wielu autorów zwraca na to uwagę (Wirszubski 1968; Nippel 1994), ale być może Hanna Pitkin (1988: 534-5) jest najbardziej dobitna. «Rzymski plebs walczył nie o demokrację, ale o protekcję, nie o władzę publiczną, ale o prywatne bezpieczeństwo. Oczywiście, szukano publicznych, zinstytucjonalizowanych gwarancji tego zabezpieczenia. Ale *libertas* ... była ‘pasywna’, ‘defensywna’, ‘przeważnie negatywna’». Ten motyw wynika z faktu, że podczas gdy *libertas*, czyli wolność, była ze wszech miar równoważna *civitas*, czyli obywatelstwu (Wirszubski 1968: 3; Crawford 1993: 1)” (PETTIT 1997, 27). Niemniej jednak musi się on zgodzić, że inni autorzy mają analogiczne prawo, by wydobywać z tych samych opracowań historycznego materiału odmienne od jego interpretacje. W tym kontekście można wskazać jako sztandarowe przykłady prace Josisha Obera (w jednej osobie klasyka i politologa) czy Johna McCormicka, którzy z perspektywy podziałów klasowych interpretują republikański ustrój polityczny starożytnych Aten czy renesansowej Florencji (Machiavelli vs. Guicciardini). Intuicją, jaką można wyprowadzić z tych uwag, wskazuje na kwestię niezdeternowania współczesnych ujęć powołujących się na tradycje przez źródła (w sensie: przykłady historyczne) i ich interpretacje. Innymi słowy, w obszarze interpretacji historycznych tekstów klasyków zachodzi również, niekiedy diametralne, zróżnicowanie. Nie oznacza to, że fakt pluralizmu interpretacyjnego miałby pomniejszać znaczenie tradycji dla współcześnie wyprowadzanych ujęć interpretacyjnych, na co zwraca uwagę chociażby Adam Czarnota w swoich ciekawych uwagach sprzed kilku lat: „Republikańska koncepcja rządów prawa, czyli co historyk idei może dać filozofowi” (CZARNOTA 2013), ale w konsekwencji mamy jednak wiele twarzy republikanizmu również w kontekście historycznym.

krzyżowania się zakresów i jedynie częściowej zgodności co do treści konstytutywnej. Mówiąc językiem Rawlsa, mielibyśmy pewien pojęciowy *overlapping consensus*, czyli zachodzące i zazębiające się rozumienia tego pojęcia obecne w przestrzeni dyskursu republikańskiego. Używając języka tradycyjnej metafizyki, termin „republikanizm” w tym ujęciu językowym byłby pojęciem analogicznym, ale nie wieloznacznym, skoro nie da się go wyrazić jednoznacznie (*univoce*).

W odniesieniu do niektórych z proponowanych interpretacji ich oponenci odmawiają uznania tychże za właściwe i przedstawiają własne rozumienie republikanizmu, uznając je za komunitariańskie czy też liberalne. W tym kontekście możemy przywołać chociażby polemiczne teksty Pettita do prac Michaela Sandela, Alisdaira McIntyre czy Johna Rawlsa, a w stosunku do Pettita polemiki ze strony Iana Cartera, Matthew Kramera, Roberta Bellamyego, Isuelt Honohan czy Johna P. McCormicka. Niezależnie od tych sporów nie będzie przesadą stwierdzenie, że z filozoficznego punktu widzenia najbardziej przemyślanym projektem jest propozycja irlandzkiego filozofa.

Jednocześnie płynąca z pluralizmu wielość stanowisk powoduje, że ich zwolennicy posługują się w niektórych przypadkach sformułowaniami, w których używane terminy mają nie tylko sens opisowy, lecz również sens ocenny, a tym samym wyrażają określone zabarwienie emocjonalne, odzwierciedlające przede wszystkim stanowisko ich użytkownika wobec odmiennych interpretacji. W niektórych przypadkach możemy odnotować wręcz użycie stygmatyzujące, tzn. są „dobre” i „złe” republikanizmy, w zależności od punktu widzenia. Przykładowo rozumienie republikanizmu przez konserwatystę, który kładzie nacisk na partycypację obywatelską w życiu publicznym i dbanie o dobro wspólne i interes wspólnoty narodowej, socjaldemokratyczne postrzeganie obywateli jako „rezydentów” danego państwa, a stanowisko tych, którzy mają odmienne wizje dobrego życia i opowiadają się za wyłącznie instrumentalnym rozumieniem jego instytucji, jest na tyle rozbieżne, że każdy z nich może uważać zwolenników odmiennego ujęcia za błędnie odczytujących republikanizm.

Zarazem należy zwrócić uwagę, że oceny mogą dotyczyć poziomu teoretycznego (np. koncepcji wolności, warunków dominacji itp.), sposobów implementacji w określonym systemie prawnym czy też kodzie kulturowym. Można zatem proponować określoną koncepcję filozoficzną, a jednocześnie zdawać sobie sprawę, że jej realizacja może zachodzić odmiennie w różnych krajach (kwestia stopniowości — np. LABORDE 2008). W odniesieniu do tego typu kwestii niektórzy autorzy świadomie pozostawiają pewien stopień niedookreślenia czy też otwartości proponowanego przez siebie systemu, głosząc, że proponują pewien otwarty projekt badawczy (*research project*), a nie wzorzec, który

tak samo powinien odcisnąć swoje piętno, gdzie tylko zostanie zastosowany (zob. PETTIT i LOVET 2011]. Tym samym zwolennicy republikanizmu obywatelskiego podchodzą dość elastycznie do sposobu jego implementacji.

Przywołując jedną z ostatnio opublikowanych monografii poświęconych przemianom współczesnego republikanizmu (ROUSSELIÈRE i ELAZAR 2019), możemy znaleźć następującą jego diagnozę:

Czytając wczesnonowożytne i nowsze teksty, uderza naukowa niezgoda co do tego, co stanowi ideologiczny rdzeń tradycji republikańskiej: czy jest to suwerenność ludowa w przeciwieństwie do rządów monarchicznych (Montesquieu 1989)? Imperium praw, a nie ludzi (Adams 1776; Harrington 1992; Rousseau 1997b)? Cnota obywatelska (MacGilvray 2011; Montesquieu 1989; Pocock 1975)? Odrębna koncepcja wolności (Pettit 1997; Skinner 1998 [pol. 2013 — R.P.W.]?) (ROUSSELIÈRE i ELAZAR 2019, 2)

W rozważaniach nad republikańskim odrodzeniem ostatnich dekad wyróżniają się dwa nurty: obywatelski i neoromański. Nurt obywatelski, jak byśmy go określili, podkreślał znaczenie obywatelskiego uczestnictwa w samorządzie dla realizacji wolności indywidualnej i wspólnotowej (ARENDE 1958; BAILY 1967/2017; DAGGER 1997; POCOCK 1975; SANDEL 1996; WOOD 1969). Nurt neoromański skupił się na idei wolności jednostki od arbitralnej władzy (*freedom as nondomination*) i związanej z nią idei wolnego państwa jako konstytucyjnego warunku wolności jako braku dominacji (LABORDE i MAYNOR 2008; LOVETT 2018, 2022; MAYNOR 2003; PETTIT 1997, 2001, 2012a, 2014, 2023; SKINNER 1998). Oba nurty czerpały z idei i argumentów pisarzy wczesnonowożytnych, takich jak Harrington, Montesquieu, Rousseau, Price, Wollstonecraft i Kant, ale republikanie obywatelscy odczytywali te teksty głównie jako ciągłe z ateńską myślą polityczną lub z renesansowym humanizmem obywatelskim (ARENDE 1958; BARON 1955; POCOCK 1975; SANDEL 1996), podczas gdy republikanie neoromańscy odczytywali je jako ciągłe z rzymską myślą prawnopolityczną (PETTIT 1997; SKINNER 1978). Mimo historycznych i konceptualnych związków między tymi dwoma nurtami, neoromańscy republikanie zdystansowali się od nurtu obywatelskiego (LOVETT 2018). Nawiązując do wcześniejszych uwag, pojawia się pytanie dotyczące modelowania w wykorzystaniu historycznych antenatów jako „zasobu tradycji” legitymizującej projekty współczesne.

Można tu jeszcze dodać pytania w kontekście historycznym czy dziedzictwo rzymskiego republikanizmu rozciąga się jedynie na świat zachodu (świat atlantycki) czy też jego równouprawnionym dziedzicem jest bizantyjskie cesarstwo wschodnie? Jeśli tak, to w jakim sensie? A także, czy możemy odnaleźć tradycję republikańską na obszarach takich, jak Rosja, o których raczej myślimy jako ustrojowych despotach i tyraniach?! (Do tej kwestii powrócę później).

Czy dziedzictwo republikanizmu znajdziemy również u autorów średnio-wiecznych (przynajmniej późnego średniowiecza), skoro dzisiejsi republikanie powołują się na kategorie opracowane przez uczonych włoskich prawników na temat statutów i konstytucji podmiotów zbiorowych, takich jak miasta, uniwersytety czy zakony, jak głosili to Bartolus de Sassoferrato oraz jego uczeń Baldus de Ubaldis, na których powołuje się w swej koncepcji państwa Pettit (CANNING 1980; PIETRZYK-REVEES 2010; PETTIT 2014b; 2023), czy też zasadnym będzie dopiero wskazanie na okres renesansu, jako czasy, w których przywołuje się dziedzictwo starożytnego Rzymu? Do kompletu przydać determinujących można wszak dodać republikanizm i społeczeństwo mieszczańskie (*commercial society*), by nawiązać nie tylko do sławetnej pracy Woottona, lecz także do współczesnego ujęcia *Commercial Republicanism* jakie przedstawia Robert S. Taylor (2023). Możemy mieć obok republikanizmu greckiego (NELSEN 2004), republikanizm żydowski, i to w dwóch znaczeniach: (a) w sensie wkładu myślicieli żydowskich do historii myśli politycznej (NELSEN 2010), (b) systemu ustrojowego czy też społecznego współczesnego Izraela (BARELI i KEIDAR 2011)

Mając w pamięci dokonane przez Pettita rozróżnienie typów republikanizmu na wersję ateńską i rzymską⁶, która później została przeformułowana na opozycję francusko-pruska (roussofsko-kantowska) oraz śródziemnomorsko-atlantyczną (Machiavelli, Harrington) (MARTÍ i PETTIT 2010; PETTIT 2012; 2013) oraz fakt, że opowiada się on zdecydowanie za tym drugim, który miał dawać gwarancję odgraniczenia proponowanego przezeń republikanizmu od wszelkiego rodzaju jego komunitariańskich interpretacji, które dopuszczałyby aktywną partycypację obywatelską czy też odwoływały się do kategorii uznania (Charlesa Taylora *recognition*, Axela Honetha *Annerkenung*)⁷.

Obok tych dwóch znamienych szkół współczesnego republikanizmu pojawiły się dodatkowe interpretacje tradycji, w tym republikanizm krytyczny, który czerpał z kantowskiej i krytycznej teorii społecznej i skupiał się na demokratycznych procesach uzasadniania i uznania (FORST 2013; HABERMAS 1996; LABORDE 2008), republikanizm populistyczny (mas ludowych), który kładł nacisk na efektywną

⁶ Pettit wycofał się z tego podziału dlatego, że skoro uznał, iż obok wolności jako braku dominacji kolejnym wyznacznikiem tradycji republikańskiej jest idea rządu mieszanego, to takową znajdujemy w tradycji ateńskiej (i u Arystotelesa).

⁷ Już od najwcześniejszych prac Pettita poświęconych debacie wokół zróżnicowanej i krytycznej recepcji fundamentalnej pracy Rawlsa *A Theory of Justice (Teoria sprawiedliwości)* (RAWLS 1971 i 2010) można zauważyć pewną asymetryczność sympatii co do omawianych stanowisk. Zdecydowanie bardziej krytycznie odnosi się do stanowisk komunitariańskich, jednocześnie z większą dozą tolerancji do liberalnych (choć jest już bardziej zdystansowany do argumentacji libertariańskiej). Zob. KUKATHAS i PETTIT 1990.

realizację ludowej suwerenności i władzy za pomocą środków instytucjonalnych lub pozainstytucjonalnych (AITCHISON 2017; BELLAMY 2007; 2011; DIJN 2018; McCORMICK 2007; 2011; 2019, rozdz. 7; NABULSI 2015; WHITE, 2019, rozdz. 13), republikanizm radykalny, który podkreślał republikańskie troski o równość ekonomiczną i społeczną (ANDERSON 2015; 2017; GOUREVITCH 2013; 2014; 2019, rozdz. 9; WHITE 2011), oraz republikanizm rynkowy, który opowiadał się za realizacją braku dominacji poprzez mechanizmy wolnego rynku (TAYLOR 2013; 2017, 2023). Obraz ten komplikuje dodatkowo fakt, że komunitariańscy krytycy rawlsowskiego liberalizmu przyjęli i przywłaszczyli sobie republikanizm obywatelski, podejmując kwestie wspólnoty, tożsamości i solidarności (MACINTYRE 1981; 1984; SANDEL 1982; 1984; 1996; TAYLOR 1985; 1989; WALZER 1983; krytyka tych stanowisk: DAGGER 2004; HAAKONSEN 2007; PETTIT 1996; PETTIT 1998 — to polemika z Sandelem; VIROLI 1995). Jednocześnie warto zauważyć, że program neorepublikański, w zainicjowanym przez Pettita sensie, bywał nierzadko utożsamiany przez wielu krytyków z nurtem komunitariańskim (np. HERZOG 1986; PATTEN 1996; GOODIN 2003; BRENNAN i LOMASKY 2006). Teza ta stanowi osobny problem do analizy.

Z filozoficznego punktu widzenia wydaje się, że najbardziej przemyślaną jest koncepcja neo-republikańska duetu Skinner–Pettit, niezależnie od rozmaitych zarzutów jakie można pod jego adresem wysunąć. Jeśli przyjrzeć się dyskusji w literaturze przedmiotu, projekt ten zyskał duży wpływ nie tylko w tym sensie, że w dyskursie współczesnego republikanizmu przyjęto jego podstawowe wyznaczniki (koncepcja wolności jako braku dominacji, idea rządu (ustroju) mieszanego oraz obywatelska czujność, wyrażająca się w możliwości kontestacji działań władz), lecz także fakt, że coraz bardziej liczne grono polemistów *de facto* dyskutuje w ramach określonego przez Pettita republikańskiego schematu pojęciowego, nawet jeśli dąży do wykazania takich czy innych jego braków czy niedociągnięć.

Obok pionierskiej propozycji Pettita w późniejszych latach ukazało się w anglojęzycznej literaturze przedmiotu kilka poświęconych republikanizmowi prac o charakterze bardziej ogólnym: BRUGGER 1999; VIROLI 2002; HONOHAN 2002; MAYNOR 2003, które zasadniczo przyjmują ideę wolności republikańskiej jako braku dominacji, chociaż wskazują niekiedy na inne elementy, takie jak np. kategoria uznania (Honohan).

W odniesieniu do badań z prowadzonych w innych dyscyplinach, które wykorzystują wypracowaną aparaturę pojęciową neorepublikanizmu, pojawiły się prace zbiorowe, które są pokłosiem organizowanych konferencji na temat

znaczenia neorepublikanizmu dla określenia i rozwiązania różnych zagadnień diskutowanych w naukach politycznych (WEINSTOCK i NADEAU 2004; HONOHAN i JENNINGS 2006; LABORDE i MAYNOR 2008) oraz w naukach prawnych (BESSON i MARTÍ 2009).

Wypada tu wspomnieć również prace, dla których neorepublikańska koncepcja wolności stanowiła inspirację (BRAITHWAITE i PETTIT 1990; RICHARDSON 2002; SLAUGHTER 2005; BELLAMY 2007; BOHMAN 2007; WHITE i LEIGHTON 2008).

Od czasu sformułowania teorii wolności jako braku dominacji (PETTIT 1997) nurt neoromański osiągnął status paradygmatyczny w ramach współczesnej teorii politycznej. Jego sukces był taki, że większość ostatnich rozliczeń republikanizmu skupiła się na tej właśnie interpretacji tradycji (np. BELLAMY 2011; LABORDE 2013; LOVETT 2018; 2022). Podczas gdy zwrot neoromański był niezwykłe owocny dla studiów nad republikanizmem, istnieje potrzeba bardziej ogólnej i inkluzywnej definicji republikanizmu, która wyznaczyłaby dobrze zdefiniowane granice dla tradycji historycznej, otwierając jednocześnie wiele dróg dla przyszłych badań.

Jak podkreślają Geneviève Rousselière i Yiftah Elazar,

republikanizm może być szeroko zdefiniowany jako zbiór stanowisk, które przyczyniają się do lepszego rozumienia idei i instytucji republiki. Tożsamość korpusu republikańskiego i wnioski, jakie można z niego wyciągnąć, są kwestią ciągłej interpretacji i debaty. Klasycy i wczesnej nowożytności pisarze, tacy jak Arystoteles, Cyceon, Machiavelli i Rousseau, są powszechnie uznawani za tych, którzy ukształtowali główne idee i instytucje republiki. Podstawowe pojęcia związane z republiką obejmują dobro wspólne, powszechny udział w polityce, cnotę obywatelską i niebezpieczeństwo jej utraty, wolność jako brak arbitralnej władzy, rządu prawa, ustroj mieszany, równość i solidarność. Najnowsze prace na temat republikanizmu obywatelskiego, neoromańskiego, krytycznego, ludowego (*popular*), radykalnego, rynkowego i komunitariańskiego nieco inaczej definiują i szeregują te idee w swoich próbach konceptualizacji republiki. (ROUSSELIÈRE i ELAZAR 2009, Introduction, 2–3)

Wydaje się, że obecnie można pokusić się na próbę określenia faz rozwojowych atlantyckiej koncepcji neorepublikańskiej. (1) Wczesne studia nad wolnością republikańską przed opublikowaniem kluczowych prac PETTIT 1997 i SKINNER 1998 [2013]. (2) W dalszej fazie konsolidacyjnej następowało doprecyzowanie i ewentualne uogólnienie proponowanych stanowisk (PETTIT 2001; 2008; 2012; 2014; SKINNER 2002-3), w tym i w polemikach toczonych ze stanowiskami konkurencyjnymi (różne nurty liberalizmu oraz komunitarianizm). (3) Trzecia faza to albo ostateczne finalizowanie projektu (PETTIT 2023), albo pewne wycofanie się i skupienie uwagi na innych zagadnieniach, przykładem może być praca

Skinnera *Forensic Shakespeare* (SKINNER 2014). Jednocześnie, jak się wydaje, w tej fazie można zaobserwować wzrastające nastawienie polemiczne ze strony młodszego pokolenia autorów, akceptujących pewne istotne założenia charakteryzujące to ujęcie, a z drugiej strony wykorzystujących je albo do poszerzania zakresu dociekań (zróżnicowanie obszarów i form dominacji), albo do polemiki z proponowanym rozumieniem relacji społeczno-politycznych (przyjęcie klasowego – niekoniecznie w marksowskim sensie – rozumienia tychże). Jednocześnie można się zastanowić w duchu mannheimowskich intuicji „pokoleniowych”, czy nie mamy tu do czynienia z pewną zmianą. O ile pokolenie Ojców Założycieli przynależy – z grubsza – do pokolenia ’68, które lokowało projekt republikański w szeroko rozumianym kontekście liberalizmu (*left-of-center liberalism* – jak to określił Pettit w *Republikanizmie*, 9–12), to pokolenie kontestacji republikańskiej, przynależy do generacji kryzysu demokracji liberalnej. Stąd odmiennosc przyjmowanej perspektywy relacji społecznych, ekonomicznych i politycznych — zdecydowanie bardziej agonistyczny sposób postrzegania świata i tego, co polityczne. Trzeba jednak zdecydowanie podkreślić, że faza ta (jeśli w ogóle można użyć takiego określenia) jest zdecydowanie *in statu nascendi*, a w najlepszym razie *in statu fieri*.

REPUBLIKANIZM A KRYZYS DEMOKRACJI LIBERALNEJ

Jeśli intuicja, że faza formułowania się stanowiska republikańskiego należy do już zamkniętych i obecnie mamy do czynienia z różnymi próbami aplikacji tego stanowiska (idea wolności i fory rządu) w obrębie (a) różnych dziedzin refleksji nad życiem politycznym i społecznym, (b) różnych poziomów organizacji, np. od życia rodzinnego, przez zawodowe, regionalne, narodowe, po struktury międzynarodowe, innymi słowy na różnych poziomach ontologicznych. Jednocześnie młodszy badacze wprowadzają swoje modyfikacje oraz rozszerzenia, łącząc pewne „kanoniczne” wersje tego stanowiska (sformułowane przez Pettita i Skinnera) z innymi źródłami inspiracji (np. kategorią uznania Charlesa Taylora Axela Honnetha itp.).

Jednocześnie należy zauważyć, że od kilku lat w literaturze przedmiotu obecna jest debata na temat kryzysu demokracji liberalnej, której zagrażają rozmaite formy demokracji nieliberalnej (suwerennej) oraz formy populizmu (od prawicowego po lewicowy (np. Chantal Mouffe, Ernesto Laclau).

W tym kontekście można się zastanowić, czy pewne krytyki wysuwane pod adresem arystokratycznej interpretacji republikanizmu (*Guicciardini mo-*

ment) oraz w coraz większym stopniu podkreślanie klasowego charakteru nie tylko współczesnych społeczeństw (a wcześniej nowożytnych społeczeństw przemysłowych), lecz także takowych podziałów w społeczeństwach starożytnych republik — zarówno Aten, jak i Rzymu, a za nimi renesansowej Florencji (np. Josiah Ober, John P. McCormick), które owocują propozycją populistycznej interpretacji republikanizmu, nie są odzwierciedleniem i reakcją na faktyczne problemy współczesnych społeczeństw, by przywołać chociażby prace znanego francuskiego geografa ekonomicznego Chrisophera Guilluy, który badając fenomen żółtych kamizelek, wskazuje na pęknięcie republikańskiego społeczeństwa, którego organizacja i struktura teoretycznie wyznaczona jest hasłami *liberté, égalité, fraternité*.

Owe przemiany w obrębie republikanizmu nasuwają jednak pewne pytanie natury bardziej ogólnej. Przy okazji kryzysu demokracji liberalnej i próbie obrony tego stanowiska przed zakusami populizmu (zarówno lewicowego, jak i prawicowego) część politologów i historyków idei dokonała ponownej interpretacji klasyków współczesnego liberalizmu, takich jak Izajasz Berlin, Karl Popper czy Raymond Aron, w kontekście ich zaangażowania jako ideologów wolności w czasach zimnej wojny (*the Cold War Liberalism*) (MÜLLER 2019; ADAIR-TOTTEFF 2019).

Pytanie, jakie jest stawiane, brzmi: czy rozumienie wolności indywidualnej (jednostkowej i przede wszystkim negatywnej) nie było nade wszystko wynikiem potrzeby chwili, czyli przeciwstawienia się kolektywistycznemu rozumieniu żelaznych praw historii oraz projektu „nauczenia sowieckimi kolbami myślenia ludzi bez alienacji” (cytat z listu Tadeusza Krońskiego do Czesława Miłosza), ale i próbą rozliczenia się z właśnie co pokonanym faszyzmem i nazizmem — np. zwrot ku Grekom Hannah Arendt).

Analogiczną perspektywę można odczytać w niedawno opublikowanej książce Katriny Forrester *In the Shadow of Justice. Postwar Liberalism and the Remaking of Political Philosophy* (FORRESTER 2019), która poddała analogicznej operacji filozofię liberalną Rawlsa, lokując ją w kontekście powojennych wielkich pytań Ameryki i ówczesnych projektów stawianych przed naukami społecznymi: budowy tzw. wielkiego społeczeństwa.

Jeśli tego typu interpretacje są zasadne w stosunku do klasyków współczesnego liberalizmu, to pojawia się pytanie, jakie pytania leżą u podstaw wydobycia z zapomnienia idei republikańskich i budowy alternatywnej do projektu liberalnego koncepcji wolności i form jej implementacji w instytucjach pluralistycznych społeczeństw?! Czy proponowane współcześnie interpretacje republikanizmu są również pewną odpowiedzią na zachodzące przemiany społeczne, czy też są wyrazem pewnego pokoleniowego buntu w stosunku do restrykcyj-

nych form kulturowo-społecznych wcześniejszych pokoleń (np. pokolenie '68 czyż też pokolenia kryzysu 2008 – załamania się neoliberalnego ładu globalnego)⁸?

W tym znowu kontekście można postawić kolejne pytanie: czy współczesne odwołanie się do idei republikańskich nie stanowi pewnego kostiumu retorycznego, którym posługują się jego zwolennicy. Nie dotyczy to bynajmniej tylko współczesności, lecz ma tradycje w intertekstualnym ciągu nawiązań do wcześniejszych faz rozwoju tej tradycji. Kwestię tę jedynie sygnalizuję i wymaga ona dalszych szczegółowych badań. Niemniej jednak, jeśli ta intuicja dotycząca „mitu założycielskiego” współczesnego rozumienia i definiowania liberalizmu oraz republikanizmu jest słuszna (a co najmniej dopuszczalna), to w dalszym rozwoju tych nurtów można doszukiwać się odzwierciedlenia przemian zachodzących w społeczeństwach Zachodu, a także Wschodu, w których odwołania się do republikanizmu miały przywoływać wzniosłą przeszłość republiki szlacheckiej i stanowiącego o sobie społeczeństwa przed i w okresie transformacji systemowej czy też różnych ścieżek rozwojowych tejeż (Krasnodębski *Demokracja peryferii* = KRASNO-
DĘBSKI 2005, Legutko *Traktat o wolności* = LEGUTKO 2007, Ciżewska-Martyńska o „Solidarności” – np. CIŻEWSKA 2010, Dariusz Gawin, Paweł Śpiewak).

KOSTIUM REPUBLIKAŃSKI A MODA NA REPUBLIKANIZM

Kolejnym istotnym aspektem, który należy wziąć pod uwagę w kontekście poszukiwań definicji republikanizmu, jest kwestia kontekstu historycznego, w którego obrębie owe definicje są formułowane i dyskutowane. Jedną z hipotez tego tekstu jest domniemanie, że kostium republikański bywał używany zarówno w dziejach (np. dyskusje na temat konstytucji amerykańskiej, w których odwoływano się często do dyskusji na temat funkcjonowania oraz zagrożeń płynących z wypaczeń (odchyleń) od ideału republikańskiego w różnych okresach republikańskiego Rzymu czy też greckich Aten), jak i w czasach bardziej nam współczesnych, gdy badacze podejmujący studia na humanizmem obywatelskim (*civic humanism*) renesansowej Florencji czy Wenecji w latach 30. i 40. ubiegłego stulecia tak naprawdę byli zainteresowani dyskusją z totalitaryzmem nazistowskim niszczącym publiczne zaangażowanie obywateli oraz tłamszącym ich wolności osobiste i obywatelskie. Można zatem powiedzieć, że zwrócenie uwagi

⁸ W tym kontekście można przywołać pewne wypowiedzi Pettita dotyczące jego seminaryjnej edukacji w Irlandii, o której wspomina we wstępie do *Republikanizmu* (s. VIII), a także zaangażowania jako audytora socjalistycznego rządu Zapatero.

i wydobycie z pewnego zapomnienia ówczesnych autorów miało nie tylko sens autoteliczny, lecz także instrumentalny. Zastosowanie „ezopowego języka” zmierzano do odnalezienia historycznego *tertium comparationis*, które miało przenieść rozwiązanie dla współczesnych autorom problemów. W odniesieniu do recepcji krajowej można przywołać chociażby ubranie w kostium republikański interpretacji ruchów dysydenckich, a zwłaszcza ruchu pierwszej „Solidarności” (Paweł Śpiewak, Dariusz Gawin, a zwłaszcza CIŻEWSKA 2010 oraz jej tekst w tym tomie, 159–182). Innymi słowy, analiza działań ruchu robotniczego oporu przeciwko władzy oraz próby samoorganizacji społecznej w struktury związku miałyby odzwierciedlać (*implicite*) pewne założenia wolności republikańskiej jako braku dominacji.

Niewątpliwie w przypadku klasyków republikanizmu — przykładem, jaki nieodparcie się nasuwa, może być słynny fragment z listu Machiavellego do Franciszka Vettoriego (z 10 grudnia 1513), o przywdziewaniu odświętnego kostiumu w dialogu z poprzednikami, który owocuje nie tylko lepszym rozumieniem ich czasów, lecz także czasów autora:

Kiedy nadchodzi wieczór, wracam do domu, wchodzę do mojej pracowni i już na progu zrzucam z siebie codzienną odzież, pełną błota i brudu, przywdziewając szaty królewskie i wytworne, i tedy dostojnie przebrany wkraczam do odwiecznego przybytku wielkich mężów ubiegłych wieków i tam, przyjęty przez nich życzliwie pożywiam się tym pokarmem, który *solum* [tylko] jest moim i do którego zostałem zrodzony. Tu nie wstydzę się rozmawiać z nimi i dopytywać się o przyczyny i sens ich poczynań, oni zaś z właściwą im uprzejmością mi odpowiadają; i w czasie tych czterech godzin obcy mi jest wszelki smutek czy troska, zapominam o wszystkich strapieniach, nie obawiam się już nędzy, nie budzie we mnie strachu nawet śmierć — całkowicie się w nich zatapiam⁹.

Sugestia do takiego ujęcia retoryki republikańskiej pojawiła się przy okazji lektury prac Bernarda Bailyn’a *Ideological Origins of the American Revolution* oraz Mortimera Sellersa¹⁰ *American Republicanism: Roman Ideology in the United States Constitution* (1994), a także *The Sacred Fire of Liberty Republicanism, Liberalism and the Law* (1998). Wspomniani autorzy zwracają uwagę na fakt, że zarówno ojcowie założyciele, jak i publicyści zaangażowani w dyskusję na temat przyszłego ustroju Ameryki przybierali pseudonimy dawnych rzymskich senatorów i prawników, chowając się za ich imionami (i zarazem

⁹ Cytuję za Maurizio Virolim (1998, 30 oraz 2006, 183; polski przekład Krzysztofa Żaboklickiego).

¹⁰ Warto zauważyć, że Mortimer Sellers wspólnie z Frankiem Lovettem są redaktorami naukowymi mającego się wkrótce ukazać *Oxford Handbook to Republicanism* (w zapowiedziach).

tożsamościami ideowymi, określającymi bronione stanowiska i pozycje). Z jednej strony badanie dziejów republiki rzymskiej, jej rozwiązań ustrojowych i popełnionych błędów wiązało się z przekonaniem nie tylko, że *historia magistra vitae* i należy się uczyć od poprzedników, lecz także, z przekonaniem, że ustrój republikański Ameryki (zwłaszcza na płaszczyźnie federalnej, a nie tylko poszczególnych stanów) stanowi pewne wyzwanie intelektualne, związane chociażby z odmiennymi warunkami geograficznymi (wielkość terytorium). Na marginesie warto zauważyć, że Sellers bardzo wysoko ocenił pierwszą pracę Pettita z 1997 r.¹¹

Przede wszystkim jednak pewnym ciekawym przykładem użycia kostiumu republikańskiego czy też w tym przypadku bardziej dokładnym określeniem byłoby odwołanie się do humanizmu obywatelskiego (*civic humanism*) Bruniego i innych intelektualistów Florencji, opisywanych i wydobytych z czeluści archiwów przede wszystkim przez Hansa Barona. Dla niemieckiego uczonego o zapartywaniach socjaldemokratycznych w obliczu narastającego nacjonalizmu po pierwszej wojnie światowej i czasach wielkiego kryzysu końca lat 20., a potem przejścia władzy przez nazistów, ucieczka w badania nad rozwojem florenckiego republikanizmu była zarazem formą dyskursu i oporu przeciw dławieniu wolności i aktywności obywatelskiej w czasach nazistowskich Niemiec.

Baron znalazł się w licznej a znamienitej grupie wygnańców, obok tak renomowanych uczonych, jak Paul Oskar Kristeller i Ernst Kantorowicz, którzy przenieśli swoje kariery akademickie do Stanów Zjednoczonych w latach drugiej wojny światowej i którzy teoretyzowali florencki republikanizm renesansu jako model dla współczesnych demokracji w przeciwieństwie do reżimu nazistowskiego. Baron rozwija w ten sposób teorię narodzin humanizmu obywatelskiego jako reakcji florenckich intelektualistów na zagrożenie, jakie stanowił mediołański ekspansjonizm tyrańca Gian Galeazzo Viscontiego. Ponownie jednak, choć jest to teoria fascynująca, pozostaje jednostronna i przynajmniej w pewnym stopniu wymuszona (RICCIARDELLI 2015, 8).

Koncepcja wolności republikańskiej oraz — szerzej — tradycji republikańskiej stała się przedmiotem pewnej mody (nie tylko intelektualnej), jeśli można się posłużyć tego typu terminem, na określenie poszukiwań republikańskich antenatów w krajach, które współcześnie zwracają uwagę na tę tradycję jako nobilitującą w sensie historycznym, a także traktującą jako istotny punkt od-

¹¹ „Niedawno wydana monografia Philipa Pettita *Republicanism: A Theory of Freedom and Government* (1997) to znakomite studium republikańskiej teorii społecznej i politycznej, z którym zgadzam się niemal w każdym aspekcie. Jego historia jest lepsza niż historia historyków, a jego teoria konstytucyjna jest znacznie lepsza niż teoria prawników. Książka Pettita dostarcza podstaw do zastosowania idei republikańskich do współczesnego prawa i polityki, i z niecierpliwością czekam na dyskusje i innowacje, które jego praca zainspiruje” (SELLERS 1998, X–XI).

niesienia (zasoby tożsamościowe) w definiowaniu współczesnego rozumienia wolności oraz instytucji (w tym procedur), które miałyby umożliwiać (sprzyjać) jej realizacji. Jednocześnie przeciwstawianie republikanizmu z jednej strony liberalizmowi (w różnych jego postaciach i sformułowaniach), a z drugiej komunitarianizmowi (z którym w niektórych ujęciach się styka) może być rozumiane jako próba wydobycia własnej, nieimitacyjnej tradycji (tożsamości) w procesach modernizacyjnych, np. w późniejszych fazach transformacji ustrojowej w krajach wychodzących z komunizmu.

O ile sięganie do tradycji republikańskiej w interpretacji zrywów niepodległościowych i społecznych (np. dziedzictwo ruchów dysydenckich oraz „Solidarności” 1980) jest jak najbardziej zrozumiałe w przypadku takich krajów jak Polska, ale zdecydowanie mniej (samo)oczywiste w przypadku takich krajów, jak współczesna Rosja, która kojarzy się raczej z systemem absolutyzmu i jedynowładztwa, niezależnie, czy to w odniesieniu do czasów carskich, czy sowieckich (i postsowieckich). Niemniej jednak można odnotować próbę republikańskiej interpretacji dziedzictwa tradycji miast kupieckich, hanzeatyckich, którą zaproponował petersburski politolog Oleg Kharkhordin w pracy *Republicanism in Russia: Community Before and After Communism* (2018)¹².

Biorąc pod uwagę, że autor studiował w Stanach Zjednoczonych (notabene u Sheyli Jasnoff, wybitnej specjalistki od społecznych studiów nad nauką) w czasach rozwoju i globalnej dominacji przyjmowanych podówczas, nierzadko

¹² Autor stawia sobie następujący cel: „Zadaniem tej książki jest pokazanie, pod jakimi względami Rosja, jeśli podąży za zwykłymi republikańskimi receptami, jest bliska cieszenia się wolnością. Rosja miała w przeszłości potężną tradycję republikańską, choć kilka razy została ona zdecydowanie podcięta — niektórzy powiedzieliby, że zniszczona. Średniowieczne rosyjskie wolne miasta Nowogród Wielki i Psków, zanim zostały podbite przez Moskali w XV i XVI wieku, miały samorządne zgromadzenia obywatelskie i systemy rządów mieszanych, które można znaleźć w zachodnioeuropejskich gminach miejskich i które mogły rozwinąć się w instytucje renesansowej Wenecji lub Florencji. Rosyjscy arystokraci między końcem XVIII a początkiem XIX wieku byli przesiąknięci klasyką i szeroko czytali republikańską myśl oświeceniową, zarówno w przekładach francuskich, jak i rosyjskich. [...] Ta książka dotyczy jednak przede wszystkim dzisiejszej Rosji i jej przyszłości, a nie jej historii. Ale analizuje przeszłość, gdy jest to konieczne, aby zrozumieć, co dzieje się teraz i jakie możliwe przyszłości zawiera teraźniejszość. Skupia się więc na republikanizmie i jego tendencjach w Rosji przed i po komunizmie. Chodzi przede wszystkim o to, co dzieje się wokół nas w Rosji, o wydarzenia, które zwykle przeoczymy, jeśli koncentrujemy się tylko na smutku i przygnębieniu, jakie odczuwa krytyczny człowiek, oglądając oficjalne relacje głównych rosyjskich kanałów telewizyjnych kontrolowanych przez państwo lub czytając relacje o tym narodowym programie informacyjnym w amerykańskich i unijnych [Unii Europejskiej — R.P.W.] mediach. Wydarzenia, które mają miejsce na poziomie lokalnym (przez co rozumiem gminę, a czasem region), nie są tak dogłębnie zniechęcające. Ludzie potrzebują wolności, chcą wolności i dostają wolność” (KHARKHORDIN 2018, 9 i 10–11).

bezkrytycznie, koncepcji neoliberalnych (TINA) można zadać pytanie: dlaczego jako punkt odniesienia i oparcia dla idei wolnościowych w Rosji po rozpadzie Związku Sowieckiego szuka w ideach republikańskich? Czy jest to jedynie poszukiwanie (wymyślanie?) tożsamości, do której można byłoby się odwołać w dyskursie ze światem zewnętrznym?

W kontekście tego typu zabiegów warto przywołać — jako pewien szczególny przypadek — dyskusję, jaka miała miejsce w ubiegłym roku na łamach wydawanego w Cambridge *Slavic Review* wokół jego tekstu „Authority and Power in Russia”¹³. Autor, nawiązując do książki Anthony Kaldellis *The Byzantine Republic. People and Power in New Rome* (KALDELLIS 2015; zob. też KALDELLIS 2019), argumentuje na rzecz tezy, że idea republikańska ma pewne „wschodnie płuco”, którego ścieżki rozwojowe są co prawda odmienne, przynajmniej po części, niemniej jednak można zasadnie głosić republikańską ideę Trzeciego Rzymu — jeśli podpiąć do tradycji moskiewskich tradycję republik kupieckich (Psków i Wielki Nowogród) oraz interpretować ją przez pryzmat współczesnych teoretyków polityki, takich jak Giorgio Agamben i Carl Schmidt. Kwestia ta wymagałaby zdecydowanie bardziej dogłębnej prezentacji owej dyskusji, zwłaszcza biorąc pod uwagę fakt, że jej uczestnicy raczej krytycznie odnieśli się do tych pomysłów. Niemniej jednak sam fakt pojawienia się takich prób interpretacyjnych tradycji republikańskiej stawia pytanie o zakres możliwych interpretacji dostępnych danych historycznych w kontekście zarówno ich racjonalnej rekonstrukcji, a przede wszystkim wykorzystania w projektowaniu pewnych współczesnych tożsamości zbiorowych czy to narodowych, czy też państwowych.

W nawiązaniu do omówionego przypadku republikanizmu w Rosji warto przywołać kwestię współczesnego odnoszenia się w kontekście krajowym do tradycji republikańskich jako oryginalnego dziedzictwa myśli i praktyki politycznej Rzeczypospolitej Szlacheckiej, która miałaby stanowić pewne alternatywę dla „mimetycznych” aplikacji importowanych z zewnątrz rozwiązań w procesie transformacji ustrojowej, jak również być traktowana jako stanowisko w debacie dotyczącej tożsamości kulturowej oraz programu ewentualnych przemian polityczno-strukturalnych. W tym kontekście republikanizm byłby nie tylko pewną modą intelektualną w debacie publicznej, lecz także bywa przywoływane jako program niektórych ugrupowań politycznych.

¹³ W dyskusji nad tekstem Kharkhordinana wzięli udział Nancy Shields Kollmann, Anthony Kaldellis i Miguel A. Vatter. Zapis dyskusji na łamach *Slavic Review* (KOLLMANN 2021; KALDELLIS 2021; VATTER 2021). Zob. też zdecydowaną krytykę pt. „Classical Political Forms, the Mixed Regime, and the State of Emergency — Roman, Byzantine, Muscovite?” na stronie *Ius & Iustitium*, dostęp 08.01.2023, <https://iustitium.com/classical-political-forms-the-mixed-regime-and-the-state-of-emergency-roman-byzantine-muscovite/>.

Z jednej strony można uznać ten zabieg za rezultat zabiegów samych badaczy republikanizmu, takich jak Quentin Skinner i Martin Van Gelderen, którzy w wydawanych przez siebie pracach zbiorowych głoszą, że to właśnie tradycja republikańska jest „wspólnie podzielanym dziedzictwem” europejskim (Edward Opaliński, Anna Grześkowiak-Krwawicz, Tomasz W. Gromelski), tym samym — że stanowi ona autentyczną i oryginalną tradycję polskiej myśli politycznej, a ta tradycja powinna zostać twórczo wykorzystana we współczesnych debatach na temat wolności politycznej i form rządu demokratycznego (np. Zdzisław Krasnodębski, Dariusz Gawin, Andrzej Sulima-Kamiński, Andrzej W. Nowak, Ryszard Legutko).

W tym kontekście warto jeszcze poczynić krótką uwagę na temat sposobów funkcjonowania republikanizmu w polskim dyskursie naukowym i ideowym.

Republikanizm może być przedmiotem badań czysto akademickich o charakterze historycznym, może, ale nie musi, wiązać się z nawiązaniem do koncepcji „zwrotu republikańskiego” jako pewnej perspektywy badawczej (John G.A. Pocock, Quentin Skinner, Philip Pettit i inni) – Anna Grześkowiak-Krawicz, Dorota Pietrzyk-Reeves i Rafał Lis. Wszak pewne studia na Rzeczpospolitą, miały miejsce albo wcześniej (B. Leśnodorski, J. Ogonowski, J. Michalski) bądź też toczyły się paralelnie, ale bez nawiązania *expressis verbis* do „atlantyckiego” odczytania tych czasów (Janusz Ekes, Andrzej Sulima-Kamiński, Andrzej W. Nowak). W historii amerykańskiej myśli politycznej możemy wskazać na analogiczną postawę historyków, zwłaszcza historyków ustroju oraz prawa. Mamy pokaźną literaturę dotyczącą republikańskich podstaw ustroju amerykańskiego, w której nawiązań do republikańskiej koncepcji wolności jako braku dominacji nie ma albo pojawiają się dopiero od niedawna.

W kontekście badań nad ustrojem Rzeczpospolitej wypada zwrócić uwagę na wzrost zainteresowania tą tradycją ze strony historyków zagranicznych, takich jak np. Robert Frost, Richard Butterwick-Pawlikowski czy wcześniej wspomniani już Norman Davis. Nie bez znaczenia są również tłumaczenia polskich autorów na angielski i ich publikacje w prestiżowych wydawnictwach na Zachodzie (Anna Grześkowiak-Krwawicz, Elżbieta Pietrzyk-Reeves czy też Jerzy Michalski 1977; 2015). Nie znaczy to jednak, żeby prace polskich autorów poświęcone tradycji republikańskiej pisane przed tzw. zwrotem republikańskim nie były odnotowywane przez badaczy zachodnich, przykładem mogą być prace Franco Venturiego (1971; 1991), który bardzo kompetentnie je omawiał, a tym samym przedstawiał czytelnikowi zachodniemu.

Republikanizm może być perspektywą do badań współczesnej demokracji, z jednoczesnym wykorzystaniem badań historycznych (np. John M. McCormick)

lub też jedynie z luźnym ich zarysowaniem. Republikanizm może być wyrazem pewnych opcji ideowych (ideologicznych), i to bardzo zróżnicowanych — od lewicowych (postępowa zmiana społeczna, eliminacja nierówności ekonomicznych, walka z wykluczeniem i o prawa mniejszości) po opcję konserwatywną (tradycja, tożsamość narodowa, partycypacja na poziomie samorządowym, cnota obywatelska itp.). Ciekawe, że w polskiej recepcji mamy do czynienia raczej z „konserwatywnym” czy też może lepiej arystotelesowskim rozumieniem republikanizmu. Zarówno publikacje środowiska *Teologii Politycznej*, krakowskiego Ośrodka Myśli Politycznej, *Rzeczy wspólnych*, Klubu Jagiellońskiego (*Presje*) itp. idą zdecydowanie w kierunku bardziej partycypacyjnego i komunitariańskiego rozumienia republikanizmu, nawet jeśli (hybrydalnie czy też wybiórczo) odwołują się do pojęć wypracowanych przez Pettita czy Skinera itp. (Krasnodębski, Gawin, Piekarski, Nowak, Legutko, Stawrowski). Co ciekawe, część autorów związanych ze środowiskami liberalnymi, jak środowisko *Res Publici Nowej*, albo postrzegały zwrot republikański w kategoriach korekty liberalizmu, nie zawsze przyznając mu status równorzędnego kierunku (np. Marcin Król), albo też zachowując neutralny stosunek do republikańskich zaangażowań ideowych (Pettit), a przede wszystkim postrzegając republikanizm przez pryzmat autorów z wcześniejszej fazy liberalizmu „zimnej wojny” (jak tradycja Hannah Arendt). Z drugiej jednak strony należy odnotować wrastającą liczbę autorów, zwłaszcza młodszego pokolenia, którzy problematykę republikańską traktują czysto akademicko. W tej grupie poza wymienionymi już historykami myśli politycznej można przywołać prace Filipa Białego, Wojciecha Ciszewskiego, Katarzyny Eliaz, Janusza Grygienca, Ryszarda Mordarskiego, Bogdana Szlachtę czy też piszące te słowa.

Jednocześnie należy podkreślić, że nie jest łatwo wytyczyć jasne linie podziału autorów na tych, którzy odwołują się do tradycji republikańskiej jako pewnej postawy ideowej, a tymi, którzy podejmują tę problematykę w kategoriach akademickich. Trudno bowiem stwierdzić, że miałyby o tym decydować wyłącznie miejsce publikacji. Zwłaszcza że niektórzy autorzy funkcjonują nie tylko jako akademicy, lecz także jako *public intellectuals* czy też *les spectateurs engagés*. W pewnej mierze pewnym „wyznacznikiem” może być ujęcie określonych wypowiedzi przez pryzmat kostiumu republikańskiego, który jest przywdziewany przez autora. Republikanizm w tym ujęciu byłby formą retoryczną, która ma na celu wyrażenie czy też osiągnięcie określonych innych celów pragmatycznych (performatywnych, a co najmniej perswazyjnych) „podkładanych” przez nadawcę w kontekście debaty publicznej.

Jak się wydaje, tego typu sytuacja komunikacyjna zachodziła w czasach schyłkowego PRL, czasach „Solidarności”, czy też w przypadku sporu o proces

transformacji, w których sięgnięcie po kostium republikański miało przywoływać np. postawę obywatelskiego zaangażowania (ruchy dysydenckie) czy też pewne zasoby historycznej i ustrojowej ciągłości z czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (np. działalność konferencyjna i wydawnicza Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej w Lublinie, prowadzonego przez prof. Jerzego Kłoczowskiego)¹⁴.

Przechodząc do tekstów bloku republikańskiego, należy zauważyć, że przedstawiany wybór opracowań na temat republikanizmu nie jest pierwszym czy też jedynym. Wcześniej ukazały się numery specjalne kwartalnika *Horyzonty Polityki*, z tytułowy „Rzeczpospolita i Republikanizm” pod redakcją naukową Rafała Lisa z Akademii Ignatianum (vol. 4, nr 7 z 2013 r.)¹⁵, „My, Rzymianie” *Teologii politycznej* (nr 8 z 2015-2016 r.)¹⁶ czy też dwa numery kwartalnika *Res Publica*: „Republikanizm – dyskusja redakcyjna” (nr 22008)¹⁷ oraz jego wydanie specjalne *Idee Republikańskie: Trzy idee* (2011)¹⁸.

¹⁴ Za pewną kontynuację takiego myślenia o tradycji jagiellońskiej można uznać wydany numer specjalny czasopisma *Politeja: The Jagiellonian Idea: Past and Present*, red. Dorota Pietrzyk-Revees, *Politeja* 14, no. 6(51) (2017), <https://journals.akademicka.pl/politeja/issue/view/115> (dostęp 20.01.2023), w którym opublikowano teksty czołowych polskich historyków i politologów na temat aktualności idei jagiellońskiej w kontekście współczesności.

¹⁵ W numerze opublikowano teksty m.in. Rafała Lisa, Doroty Pietrzyk-Revees, Anny Grześkowiak-Krwawicz i Krzysztofa Koehlera.

¹⁶ Zawiera teksty M.A Cichońskiego, Dariusza Karłowicza, Doroty Pietrzyk-Revees, Krzysztofa Koehlera, Aleksandra Rzegockiego, Antoniego Libery i innych.

¹⁷ W dyskusji redakcyjnej wzięli udział badacze związani ze środowiskiem warszawskim: Marcin Król, Aneta Gawkowska, Elżbieta Ciżewska, Wojciech Przybyski, Szymon Wróbel i Marek Zaleski (8–22). Numer zawiera teksty Wojciecha Przybylskiego „Rzeczpospolita nie naszych marzeń” (36–40), Marcina Król „Polityczność i republikanizm” (24–35), Elżbiety Ciżewskiej (48–61), a także przekład tekstu Maurizio Virolego i Norberto Bobio „Idea republiki” (62–68) na temat możliwości powrotu do idei republikańskich.

¹⁸ *Idee Republikańskie: Trzy idee* jest zapisem konferencji „Trzy kolory. Idea republikańska we Francji, w Polsce i Stanach Zjednoczonych”, zorganizowanej przez ambasadę Stanów Zjednoczonych, Ośrodek Kultury Francuskiej Uniwersytetu Warszawskiego oraz redakcję *Res Publica Nowa* 22.02.2011, podczas której wystąpili m.in. Chantal Delsol („Parę zapisków o republice francuskiej”, 17–20), Richard Wolin i Marcin Król („Republikańska korekta”, 11–15) i Andrzej Waśkiewicz („Jakiego ducha republikańskiego Polacy potrzebują, a jakiego nie”, 99–107). Zawiera też przekłady tekstów poświęconych republikanizmowi: Chantal Delsol, „Republika: między mitem-opowieścią a mitem-fikcją” (21–31), przekład rozdziału z jej *La République. Une question française* (Paris: PUF, 2002), Richarda Wolina „Republikanizm w stylu amerykańskim” (33–43), Roberta R. Clewisa „Entuzjazm dla idei republiki”, który jest przekładem szóstego rozdziału i podsumowania jego książki *The Kantian Sublime and the Revelation of Freedom* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 200–214, 226–227 — przekład Marcina Moskalewicza) oraz „Wolność republikańska”, fragmenty pierwszego rozdziału książki Philipa Pettita *Republicanism: A Theory of Freedom and Government* (Oxford: Oxford University Press, 1997, 69–97) w przekładzie Tomasza Krzyżanowskiego.

ZAWARTOŚĆ NUMERU

Numer otwiera tekst zmarłego 21 kwietnia 2022 r. prof. Jerzego GAŁKOWSKIEGO, długoletniego profesora etyki, a zwłaszcza etyki społecznej i politycznej na Wydziale Filozofii KUL, ostatniego — jak się wydaje — doktora wypromowanego przez Karola Wojtyłę jako profesora KUL. Był moim nauczycielem, a potem starszym kolegą i przyjacielem. Pewna nić sympatii jeszcze z czasów uczestnictwa w prowadzonym przez niego proseminarium, a potem seminarium mogła wiązać się z faktem, że Jerzy pochodził z południa Wielkopolski i *naturaliter* żywił pozytywne odczucia do innej poznańskiej „pyry” oraz wyzwał wzajemną solidarność Wielkopolan na lubelskim bruku. Wspominam moje uczestnictwo, bo w ponurych czasach po stanie wojennym lekturą przez nas omawianą i niebezkrtycznie dyskutowaną było popperowskie *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, które stanowiło dla piszącego te słowa pewne wprowadzenie nie tylko w tematykę, lecz również w pewną metodę zdystansowanego oglądu i rozumienia tekstów zaangażowanych, bo do takich — jak to w coraz większym stopniu widać — przynależały prace filozofów i politologów liberalizmu zimnej wojny. W tamtym okresie, rzecz jasna, szukaliśmy w ich lekturze pewnego intelektualnego narzędzia, pozwalającego na uchwycenie różnych form zniewolenia i dominacji w wymiarze grupowym (społecznym) i jednostkowym. To osobiste wspomnienie jest nie tylko próbą zobrazowania tamtych dni oraz wyrażenia wdzięczności za prowadzenie przez Jerzego owych zajęć, lecz także ma pewien wymiar jak najbardziej aktualny w uchwyceniu znaczenia *signum temporis*, znaczącego zarówno fakt (w tym i kontekst) pojawiania się pewnych prac w obszarze polityki i etyki, jak również pewne style odbioru tych dzieł, których recepcja podlega analogicznym zmianom. Do kwestii tej nawiążę w dalszej części mojego wprowadzenia.

Tekst Jerzego miał być (w zamierzeniu) częścią pewnej większej całości poświęconej Kantowi, nad którą pracował, został jednak przed kilku laty przekazany jako osobna całość do planowanego zbioru tekstów poświęconych filozofii i historii republikanizmu.

Gałkowski dokonuje immanentnej interpretacji kantowskiego projektu ustroju republikańskiego, jaki pojawił się w kontekście wydarzeń w historii światowej, które stanowiła rewolucja francuska, i wydobywa najważniejsze elementy składowe tegoż pomysłu na zaprowadzenie wiecznego pokoju światowego. Przez immanentną interpretację rozumiem zarówno fakt, że autor nie korzysta ani ze światowej czy też krajowej literatury poświęconej Kantowi, ani nie uwzględnia współczesnych dyskusji na temat kantowskiej interpretacji stanowiska republikańskiego

(choćby przeciwstawianego interpretacji włosko-atlantycznej). Niemniej jednak, jeśli jako redaktor tomu mogę uchylić rąbka tajemnicy (a co najmniej poufności), recenzenci tego artykułu wysoko ocenili tę interpretację i rekomendowali ją do druku ze względu na zawartość, a nie jedynie by oddać hołd pamięci autora.

W kontekście wyboru prezentowanych tekstów oraz jako egzemplifikacja różnych ujęć (repcji krajowej dyskusji światowej) tekst Gałkowskiego może być dobrym przykładem podejmowania zagadnień dotyczących republikanizmu bez nawiązywania (z takich czy innych względów) to tych dyskusji.

Kolejne dwa teksty mają charakter analiz historycznych (historii idei). Obie ich autorki: prof. Anna Grześkowiak-Krwawicz (IBL PAN) i prof. Dorota Pietrzyk-Reeves (UJ) są uznanymi specjalistkami od historii Pierwszej Rzeczypospolitej.

Dorota Pietrzyk-Reeves jest nie tylko uznaną specjalistką od tradycji republikańskiej, lecz także od kwestii społeczeństwa obywatelskiego, która wszak z ideą wolności republikańskiej pozostaje w ścisłym związku — zob. *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła* (PIETRZYK-REEVES 2004/2012). Jej książka *Ład rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska* (PIETRZYK-REEVES 2012) została niedawno wydana po angielsku *Polish Republican Discourse in the Sixteenth Century* (PIETRZYK-REEVES 2020) w prestiżowej serii „Ideas in Context”, zainicjowanej przez Quentina Skinnera.

Artykuł Doroty PIETRZYK-REEVES „Szesnastowieczna republikańska filozofia wolności”, a zwłaszcza jego pierwsza część stanowi ciekawe wprowadzenie do wczesnonowożytnego republikanizmu europejskiego, zwłaszcza włoskiego, który jest paradygmatycznym przykładem odczytania rzymskiego (Cicero, Polibiusz), ale i ateńskiego (Arystoteles) dziedzictwa, które stanowiło inspirację dla włoskich republik. Zwłaszcza że to arystokratyczna *Serenissima* — republika wenecka — stanowiła punkt odniesienia dla polskiej szlachty w dyskursie o wolności politycznej (*libertas* a *licentia*), cnocie publicznej (*virtus*) i równowadze władz (ustrój mieszany) w najjaśniejszej Rzeczypospolitej. Warto tu zauważyć ciekawe napięcie między różnymi tradycjami republikańskimi, których odbicie pojawia się w ówczesnych dyskusjach nad rozumieniem tych podstawowych kategorii systemu (ustroju) republikańskiego. W drugiej części artykułu czytelnik znajdzie ciekawą prezentację debaty prowadzonej przez staropolskich publicystów politycznych, którą autorka zręcznie ilustruje odniesieniami do dyskutowanych przez współczesnych badaczy (Skinner, Pettit) ujęć wolności republikańskiej — obok pewnych prawnych i społecznych gwarancji wolności jako braku dominacji znaczenie mają czynniki podmiotowe (kwalifikacje moralne

– cnota polityczna) uczestników życia politycznego (kwestia partycypacji) w republice. Z punktu widzenia współczesnych dyskusji nad kwestią kontestacji republikańskiej jako formy obrony społecznej przed dominacją interesującą wydaje się zwrócenie uwagi na dyskutowany w kontekście rokосу Zebrzydowskiego z początku XVII wieku problem instytucjonalnego zabezpieczenia i form oporu przed zakusami absolutystycznej władzy królewskiej (*absolutum dominium* — kwestia [możliwej] wolności pod rządami łagodnego i dobrotliwego tyrana – czyli republikańskie *adagio* wolności zabezpieczonej przed arbitralnym, choćby w danym momencie jedynie potencjalnym, jej naruszeniem).

Warto jeszcze zaznaczyć, że autorka skupia swoje zainteresowania nie tylko na kwestiach historycznych tradycji republikańskiej, lecz także podejmuje kwestie pojawiające się we współczesnej debacie, broniąc interpretacji nawiązujących do tradycji arystotelesowskiej przed zawężającym rozumieniem neo-rzymskim¹⁹, np. artykuł „Neorepublikańska filozofia publiczna i model demokracji” (PIETRZYK-REEVES 2014).

Profesor Anna GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, autorka artykułu „Samotna wyspa, wolni wśród wolnych? Obraz wolnych republik w dyskursie politycznym Rzeczypospolitej Obojga Narodów”, jest znakomitą badaczką XVIII wieku (w tym momencie członkiem zarządu Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym). Przywołać tu trzeba jej książki, które stały się już klasycznymi opracowaniami, takie jak *Regina libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII* (2000, przekład angielski 2012), *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee* (2018, przekład angielski 2021). Jest również uznanym edytorem tekstów źródłowych, w tym konstytucji 3 maja i pamiętników Stanisława Augusta Poniatowskiego. Podkreślić trzeba, że opublikowała jedną z pierwszych recenzji książki Quentin Skinnera: „Quentin Skinner i teoria wolności republikańskiej” (2000), a jej artykuł o polskim republikanizmie „Anti-monarchism in Polish Republicanism in the Seventeenth and Eighteenth Centuries” został opublikowany w pracy zbiorowej pod redakcją Skinnera pospołu z Martinem van Gelderenem *Republicanism a Shared European Heritage* (2002).

Zamieszczony artykuł jest poza wszystkim bardzo interesujący z punktu widzenia (meta)filozoficznego, a to z tego względu, że zwraca uwagę na sposoby użycia schematów pojęciowych, jakimi są bez wątpienia dyskursy polityczne. Autorka przedstawia nie tylko samą materię historii idei wolnościowo-ustrojowych rysujących się w debatach z czasów Pierwszej Rzeczypospolitej w kontekście wpływów i odniesień do dyskusji europejskich (Włochy, Niderlandy, a w różnych

¹⁹ Taki terminem posługuje się Quentin Skinner, jakby odróżniając się pojęciowo od neorepublikańskiego, którym posługuje się np. Pettit.

okresach także Anglia). Jednocześnie analizy Grześkowiak-Krwawicz unaoczniają, jak bardzo pewne pojęcia wypracowywane przez filozofów (w dziejach i obecnie) i używane w dyskursie politycznym mają charakter ocenny, ewaluacyjny czy też wręcz stygmatyzujący (*Kampfbegriff*). Tym samym w kontekście erudycyjnego tekstu autorki można zastanowić się nad funkcjonowaniem zarówno pewnego modelowania analizowanych dyskursów przez ich uczestników: przykłady faktycznie funkcjonujących systemów ustrojowych za granicą oraz gwarancji prawnych dla wolności zarówno państwa, jak i jego obywatele, które są używane, już to na potwierdzenie, już to ku przestrodze, w odniesieniu do rozwiązań własnych (krajowych). Idąc tropem wysuniętej hipotezy, że odwołania do republiki rzymskiej, florenckiej czy weneckiej może być interpretowane jako pewien kostium, który przywdziewali (lub na jakiś czas porzucali) publicyści i ideologowie polskiego republikanizmu Pierwszej Rzeczypospolitej. Omawianą przez autorkę problematykę można potraktować jako przykład znaczenia analitycznej pracy historyka dla uchwycenia ewolucji (a niekiedy i rewolucji) semantycznej zachodzącej w użyciu pojęć (przede wszystkim) filozoficznych z obszaru refleksji nad etyką, polityką oraz prawem. Ewolucje te odzwierciedlają pewne istotne wyzwania pojawiające się w dziejach.

Kolejny tekst to przekład artykułu Philipa PETTITA, dokonany przez prof. Janusza Grygieńcia i jego studentów z UMK w Toruniu. Artykuł Pettita jest poświęcony trzem poglądom na temat demokracji, często przyjmowanym przez współczesnych decydentów, politologów i teoretyków polityki, które w opinii Pettita są błędne, acz błędne w sposób pouczający. Ogólnie artykuł dotyczy próby sformułowania relacji między współcześnie rozumianą inkluzywną republiką spluralizowanych aksjologicznie społeczeństw demokracji liberalnej, w której obywatele mają zróżnicowane i odmienne rozumienie dobrego życia. Zgodnie z często stosowaną przez Pettita scholastyczną w swej istocie metodą prezentacji problemu autor przedstawia klasyka współczesnego liberalizmu Izajasza Berlina, amerykańskiego ekonomistę i politologa Josepha Schumpetera i amerykańskiego badacza liberalizmu i populizmu Williama Rikerta, którzy stanowią przeciwstawienie dla prezentacji własnego stanowiska w kwestii wolności obywatelskiej. Błąd Berlina polega na uznaniu za wystarczające w rozumieniu wolności brak ingerencji, a błąd Schumpetera to błąd elektoralny, który ignoruje potrzebę demokratycznej kontroli nad rządem (*demos* i *kratos*). Taka władza obywatelska ma, zdaniem Pettita, zapewniać właściwą kontrolę działań politycznych w spluralizowanym społeczeństwie. Błąd Williama Rikerta ma z kolei polegać na uznaniu procesu wyborczego za jedyną formę kontroli rządu i lekceważy inne formy kontroli, np. ograniczeń konstytucyjnych, które zdaniem Pettita są kluczowe

dla kontroli demokratycznej. Pettit ma tu na myśli tzw. depolityzację systemu demokratycznego, w którego ramach mamy maksymalne rozproszenie władzy politycznej oraz wyprowadzenie części działań do instytucji niepodlegających bezpośrednio woli wyborców, np. banki centralne, trybunały konstytucyjne bądź autonomiczne urzędy centralne, takie jak urzędy statystyczne, główni specjaliści, agencje rządowe (eksperckie). Tekst Pettita oddaje dobrze drugą fazę jego poglądów z prac *On The People's Term* oraz *Just Freedom*, które dążą — odpowiednio — do wskazania na legitymizację republikańskiego porządku demokratycznego oraz jego wymiaru społecznej sprawiedliwości²⁰.

Jako dopełnienie tekstu jednego z najbardziej prominentnych przedstawicieli współczesnego włosko-antlantyckiego czy też neo-rzymskiego republikanizmu mamy dwa artykuły odnoszące się do problemów relacji między republikanizmem, a demokracją. Autorem pierwszego z nich jest krakowski politolog Rafał LIS z Akademii Ingatium, który jest znany przede wszystkim z ciekawej pracy poświęconej filozofii politycznej sejmiku czteroletniego. Wykorzystując swoją znajomość europejskiej (czy też — biorąc pod uwagę dyskurs amerykański — euro-atlantyckiej) i polskiej tradycji republikańskiej, zagrożonej co raz bardziej dominującym nurtem liberalnym w myśleniu o polityce, skupia swoją uwagę na myśli Jeana-Jacques'a Rousseau — przedstawiciela republikanizmu kontynentalnego (zwanego też prusko-francuskim) — w kontekście interpretacji jego poglądów przez Pettita w jego książce *On the People's Terms*. Rafał Lis przedstawia polemiczną w stosunku do prezentacji zarysowanej przezeń analizę stanowiska Rousseau w odniesieniu do kategorii kluczowych dla Pettitowskiego rozumienia republikanizmu: ustroju mieszanego oraz demokracji kontestacji (sprzeciwu obywatelskiego). Argumentacja Lisa jest dobrze osadzona w źródłowej znajomości epoki, a zarazem znamionuje również znajomość współczesnych dyskusji nad możliwością argumentacją wykorzystaniem przykładów i intuicji historycznych (kwestia wybiórczego modelowania przez współczesnych autorów w duchu definicji regulujących czy projektujących w zależności od określania danych w przeszłości elementów za mniej lub bardziej istotne dla sformułowania własnego stanowiska).

Drugi z tych artykułów, w którym podjęto kwestię pettitowskiej idei kontestacji w demokracji republikańskiej, jest pióra Janusza GRYGIENĆA, toruńskiego filozofa i politologa. Autor opublikował wcześniej między innymi książki *Wola powszechna w filozofii politycznej* (2012, przekład angielski 2013) oraz *Demokracja na rozdrożu: deliberacja czy partycypacja polityczna?* (2017), a także

²⁰ Podobne tezy do tłumaczonego artykułu zawierają inne artykuły Pettita, takie jak chociażby: „Three Conceptions of Democratic Control” (2008) czy „Depoliticizing Democracy” (2004).

pracę zbiorową poświęconą metodzie historycznej i rekonstrukcji republikańskiej Quentina Skinnera (2016), jest zatem jak najbardziej kompetentny (przekładał również publikacje teoretyków, jak *Autorytet demokracji* Davida Estlunda; 2019), aby w świetle współczesnych dyskusji na temat teorii demokracji podjąć kwestię mechanizmów kontestacji w kontekście republikańskiego projektu demokracji, ze szczególnym uwzględnieniem mechanizmów depolityzacji instytucjonalno-proceduralnej. Grygieńć dokonuje pewnej rekonstrukcji zaproponowanego przez Pettita rozumienia wzajemnego warunkowania się podejścia republikańskiego z demokracją na przykładzie analizy mechanizmów mających zapobiegać dominacji na różnych poziomach, z których poza procedurami mającymi prowadzić do interesu wspólnego obywateli należy wyeliminować wszelkie interesy partykularne (również te grupowe, niekiedy frakcyjne i sekciarskie) obywateli, a następnie przedstawić argumenty krytyczne wysuwane pod jej adresem przez Roberta Bellamy'ego, Davida Estlunda i Johna P. McComicka, reprezentującego nowy nurt w republikanizmie — republikanizmu populistycznego, czy też Iseult Honohan, by wymienić tylko niektórych.

Kolejny tekst, autorstwa Elżbiety CIŻEWSKIEJ-MARTYŃSKIEJ, socjologa i historyka idei z Uniwersytetu Warszawskiego, jest poświęcony próbie podsumowania dyskusji wokół republikańskiej interpretacji ruchu „Solidarność”. Ciżewska jest autorką znakomitej książki *Filozofia publiczna Solidarności 1980-81 z perspektywy republikańskiej tradycji politycznej*, wydanej przez Narodowe Centrum Kultury w 2010 r., pisała także o ruchach dysydenckich. Zastosowanie perspektywy republikańskiej w interpretacji zebranych wcześniej materiałów socjologicznych wymagało dokonania pewnej operacjonalizacji interpretacyjnej pewnych wskaźników pojęciowych, umożliwiających oznaczenie określonych wypowiedzi w kategoriach republikańskich (np. kategorii wolności jako braku dominacji, partycypacji, kontestacji). Jednocześnie zarówno strona teoretyczna pracy Ciżewskiej, jak i socjologiczna interpretacja analizowanych materiałów wpisały się w dyskusję na temat polskiego republikanizmu jako ruchu kontestacji obywatelskiej i społecznej, a także jako pewnej perspektywy teoretycznej dotyczącej interpretacji polskiej transformacji po 1989 r. Można powiedzieć, że tak jak tekst Doroty Pietrzyk-Reeves o republikanizmie XVI wieku odkrywa tę problematykę w polskiej myśli politycznej, tak tekst Elżbiety Ciżewskiej-Martyńskiej skupia się na pokazaniu pewnej ciągłości i obecności we współczesnym społeczeństwie zarówno w obliczu zniewolenia, jak i radzenia sobie z „trudnym darem wolności”, by za Józefem Tischnerem posłużyć się pewną metaforą, zarówno na poziomie samoorganizującego się społeczeństwa obywatelskiego (struktury samorządowe), jak i ram ogólnych w kontekście zabezpieczeń konstytucyjnych — prawo

do referendum czy plebiscytu. Jednocześnie ważnym punktem, na który zwraca uwagę autorka, jest wielość wątków republikańskich dających się zinterpretować zarówno programie „Solidarności”, ruchów dysydenckich, jak i rozważaniach nad transformacją ustrojową: elementów ateńskiego jak i neo-rzymskiego dziedzictwa republikanizmu.

„Republikańską” część tego numeru *Roczników Filozoficznych* zamyka mój, Rafała Pawła WIERZCHOSŁAWSKIEGO tekst, w którym skupiam się na problematyce republikańskiej polityki zarówno w kontekście legitymizacji demokratycznej, jak i koncepcji sprawiedliwości (dobra wspólnego), postrzeganej przez pryzmat założeń ontologicznych przyjmowanych czy też rozwianych w obrębie filozofii społeczeństwa przez Pettita. Wzajemne powiązania między obydwoma dziedzinami — ontologią społeczną i (szeroko rozumianą) filozofią polityki — są obecne (przewijają się niejako paralelnie) od wczesnych prac tego autora, łącznie z pracą *The State* (Pettit 2023), która właśnie ukazała się w połowie marca 2023 r. (za wcześniejsze udostępnienie jej treści wyrażam wdzięczność Autorowi) i którą można traktować jako pewne domknięcie rozważań zainicjowanych jeszcze pod koniec lat 80. ubiegłego stulecia tekstem o możliwościach zbudowania teorii państwa socjaldemokratycznego (*Towards a Social Democratic Theory of the State*; 1987). Idąc za intuicjami Jean-Fabiena Spitzza, francuskiego filozofa polityki (i tłumacza Pettitowego *Republikanizmu* na francuski) z jego małej monografii o filozofii republikańskiej Pettita (2010), wskazuję na znaczenie ontologii dla filozofii polityki, biorąc pod uwagę, że większość krytyków (choćby tych, o których wspomina w swoim tekście Janusz Grygieńć) nie odnosi się (przynajmniej *expressis verbis*) do wyłożonej *explicite* wizji wzajemnych relacji ontologicznych, które determinują opozycje: holizm–atomizm, indywidualizm–kolektywizm, syngularyzm–antysyngularyzm. Jednocześnie stawiam hipotezę, że niezależnie od zasadności takich czy innych zarzutów dopiero uwzględnienie wymiaru ontologicznego pozwala na (immanentne) uchwycenie strategii argumentacyjnej Pettita zarówno co do celów polityki republikańskiej (dobro wspólne), sposobów jej demokratycznej legitymizacji (model wspólnoty mieszkaniowej jako forma reprezentacji i kontroli obywatelskiej) oraz potencjalnej korekty (kontestacja). Jednocześnie zwracam uwagę na wymiar zaangażowania aksjologicznego republikanizmu Pettita związanego z ekspercką (audytorską) działalnością w czasach socjalistycznego rządu Zapatero w Hiszpanii, jak również w kontekście auto-refleksji filozoficznego audytora w obliczu kontestacji *Indignatos* na placu Porta del Sol.

REFERENCJE

- ADAIR-TOTTEFF, Christopher. 2019. *Raymond Aron's Philosophy of Political Responsibility Freedom, Democracy, and National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- AITCHISON, Guy. 2017. „Three Models of Republican Rights: Juridical, Parliamentary and Populist”. *Political Studies* 65 (2): 339–355.
- AITCHISON, Guy. 2018. „Domination and Disobedience: Protest, Coercion and the Limits of an Appeal to Justice”. *Perspectives on Politics* 16 (3): 666–679.
- APPEL, Hanna. 2013. *Kontrowersje wokół Senatus Consultum Ultimum: Studium z dziejów późnej republiki rzymskiej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- APPEL, Hanna. 2019. *Ite in suffragium: O wyborach w republikańskim Rzymie*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- BARELLI, Avi. i Nir KEIDAR. 2011. *Israeli Republicanism* [oryg. ממלכתיות ישראלית — Mmlchtvt yshrlt], red. Anita Shapira, Jerusalem: The Israeli Democracy Institute.
- BAILYN, Bernard. 1967/2017 [15 jubileuszowe wydanie]. *The Ideological Origins of the American Revolution*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- BARON, Hans. 1955. *The Crisis of the Early Italian Renaissance: Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- BELLAMY, Richard. 2007. *Political Constitutionalism: A Republican Defense of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BELLAMY, Richard. 2011. „Republicanism: Non Domination and the Free State”. W: *Routledge International Handbook of Contemporary Social and Political Theory*, red. Gerard Delanty i Stephen P. Turner, 130–138. New York: Routledge.
- BESSON, Samantha, i José Luis MARTÍ, red. 2009. *Law and Republicanism*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- BOHMAN, James. 2004. „Republican Cosmopolitanism”. *Journal of Political Philosophy* 12 (2): 336–352.
- BOHMAN, James. 2005. „From Demos to Demoi: Democracy across Borders”. *Ratio Juris* 18 (3): 293–314.
- BOHMAN, James. 2007. *Democracy Across Borders: From Demos to Demoi*. Cambridge, MA: MIT Press.
- BRAITHWAITE, John, i Philip PETTIT. 1990. *Not Just Deserts: A Republican Theory of Criminal Justice*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- BRAITHWAITE, John. 1997. „On Speaking Softly and Carrying Big Sticks: Neglected Dimensions of a Republican Separation of Powers”. *The University of Toronto Law Journal* 47, no. 3: 305–361.
- BRENNAN, Geoffrey, i Loren LOMASKY. 2004. *The Economy of Esteem: An Essay on Civil and Political Society*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- BRENNAN, Geoffrey, i Philip PETTIT. 2004. *The Economy of Esteem: An Essay on Civil and Political Society*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- BRENNAN, Geoffrey, i Loren LOMASKY. 2006. „Against reviving republicanism”. *Politics, Philosophy & Economics* 5, issue 2: 221–252. DOI: <https://doi.org/10.1177/1470594X06064224>.
- BRUGGER, Bill. 1999. *Republican Theory in Political Thought: Virtuous or Virtual?* New York: Macmillan.

- CANNING, Joseph P. 1987. *The Political Thought of Baldus de Ubaldis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CANNING, Joseph P. 1980. „The Corporation in the Political Thought of the Italian Jurists of the Thirteenth and Fourteenth Century”. *History of Political Thought* 1:9–32.
- CANNING, Joseph P. 1983. „Ideas of the State in Thirteenth and Fourteenth Century Commentators on the Roman Law”. *Transactions of the Royal Historical Society* 33:1–27.
- Carter, Ian. 2008. „How Are Power and Unfreedom Related?” W: *Republicanism and Political Theory*, red. Cécile Laborde i John W. Maynor, 58–82. Oxford: Blackwell.
- CELIKATES, Robin. 2014. „Freedom as Non-Arbitrariness or as Democratic Self-Rule? A Critique of Contemporary Republicanism”. W: *To Be Unfree: Republicanism and Unfreedom in History, Literature, and Philosophy*, red. Christian Dahl i Tue Andersen Nexö, 37–54. Transcript-Verlag.
- CIŻEWSKA, Elżbieta. 2008. „Republikańska korekta liberalizmu”. *Res Publica Nowa* 208 (1): 48–61.
- CIŻEWSKA, Elżbieta. 2010. *Filozofia publiczna Solidarności 1980-81 z perspektywy republikańskiej tradycji politycznej*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- „Classical Political Forms, the Mixed Regime, and the State of Emergency — Roman, Byzantine, Muscovite?”, *Ius & Iustitium*, <https://iusetiustitium.com/classical-political-forms-the-mixed-regime-and-the-state-of-emergency-roman-byzantine-muscovite/>. Dostęp 08.01.2023.
- COLAS, Dominique, i Oleg KHARKHORDIN. 2009. *The Materiality of Res Publica: How to Do Things with Publics*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- CONNOLLY, Joy. 2015. *The Life Of Roman Republicanism*. Princeton, NJ, i Oxford, MS: Princeton University Press.
- CZARNOTA, Adam. 2013. „Republikańska koncepcja rządów prawa, czyli co historyk idei może dać filozofowi?”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 65, z. 2: 317–328.
- DAGGER, Richrd. 1997. *Civic Virtues: Rights, Citizenship, and Republican Liberalism*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- DAGGER, Richard. 2006. „Neo-republicanism and the Civic Economy”. *Politics, Philosophy and Economics* 5 (2):151–173. DOI: <https://doi.org/10.1177/1470594x06064219>.
- DAHL, Christian and Tue Andersen Nexö, red. 2014. *To Be Unfree: Republicanism and Unfreedom in History, Literature, and Philosophy*. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- DAWOOD, Yasmin. 2008. „The Antidomination Model and the Judicial Oversight of Democracy”. *Georgetown Law Journal* 96, no. 5 (June):1411–1485.
- DE DIJN, Annelien. 2014. „Was Montesquieu a Liberal Republican?” *Review of Politics* 76: 21–41.
- DE DIJN, Annelien. 2018. „Rousseau and Republicanism.” *Political Theory* 46 (1): 59–80.
- DEUDNEY, Daniel H. 2007. *Bounding Power: Republican Security Theory from the Polis to the Global Village*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- ELIASZ, Katarzyna. 2018. „Krytyka neorepublikańskiej koncepcji wolności politycznej Philipa Petita”. *Avant* 9, nr 1:147-162, DOI: <https://doi.org/10.26913/90102018.0103.0009>.
- ELIASZ, Katarzyna. 2020. „Budżet partycypacyjny jako instytucja republikańska”. *Finanse Komunalne* nr 1: 45-123.
- ELIASZ, Katarzyna (przyjęta do publikacji). *The Concept of Arbitrary Power in Neo-Republican Thought, Państwo i Prawo*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- ELIASZ, Katarzyna, i Wojciech ZAŁUSKI. 2017. „Legal Values: Freedom”. W: *Encyclopedia of the philosophy of law and social philosophy*, red. Mortimer Sellers i Stephen Kirste, 1–7. Berlin: Springer.

- ELIASZ, Katarzyna, i Wojciech Załuski. 2022. „Some Reflections on the Stability of Liberal Democracy” *Philosophical Papers*. DOI: <https://doi.org/10.1080/05568641.2022.2076726>.
- ESTLUND, David M. 2008. *Democratic Authority: A Philosophical Framework*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- ESTLUND, David M. 2019. *Autorytet demokracji. Ujęcie filozoficzne*. Tł. i oprac. naukowe Janusz Grygieńć i Tomasz S. Markiewka. Polityka w kulturze. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- FINK, Zera S. 1945/1962. *The Classical Republicans: An Essay in the Recovery of a Pattern of Thought in Seventeenth Century England*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- FINLEY, Moses I. 1985. *Democracy Ancient and Modern*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- FONTANA, Biancamaria, red. 1994. *The Invention of the Modern Republic*, Cambridge: Cambridge University Press.
- FORRESTER, Katrina. 2019 *In the Shadow of Justice: Postwar Liberalism and the Remaking of Political Philosophy*. Princeton, NJ, i Oxford, MS: Princeton University Press.
- FORST, Rainer. 2013. „A Kantian Republican Conception of Justice as Nondomination.” W: *Republican Democracy: Liberty, Law and Politics*, red. Andreas Niederberger i Philipp Schink. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- FRIEDMAN, Marilyn. 2008. „Pettit’s Civic Republicanism and Male Domination”. W: *Republicanism and Political Theory*, red. Cécile Laborde i John Maynor. Oxford: Blackwell.
- GAJEK, Marcin. 2016. *W stronę republikańskiego liberalizmu: Kategoria cnót liberalnych we współczesnej amerykańskiej myśli politycznej*. Kraków i Warszawa: Ośrodek Myśli Politycznej i Collegium Civitas.
- GOLDSMITH, M.M. 2000. „Republican liberty considered”. *History of Political Thought* 21, no. 3, (Autumn): 543–559.
- GOODIN, Robert E. 2003. „Folie républicaine”. *Annual Review of Political Science* 6: 55–76. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.6.121901.085542>.
- GOODIN, Robert E., i Frank JACKSON. 2007. „Freedom from Fear”. *Philosophy & Public Affairs* 35: 249–265.
- GROMELSKI, Tomasz. 2013. „Liberty and Liberties in early Modern Poland-Lithuania”. W: *Freedom and the Construction of Europe*. Vol. 1: *Religious Freedom and Civil Liberty*, red. Quentin Skinner i Martin Van Gelderen, 214–234. Cambridge: Cambridge University Press.
- GRYGIĘŃĆ, Janusz. 2012. *Wola powszechna w filozofii politycznej*. Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- GRYGIĘŃĆ, Janusz. 2013. *General Will in Political Philosophy*. Tł. Dominika Gajewska. Exeter: Imprint Academic.
- GRYGIĘŃĆ, Janusz, red. 2016a. *Quentin Skinner: metoda historyczna i wolność republikańska*. Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- GRYGIĘŃĆ, Janusz. 2016b. „Rekonstrukcja intencji czy dekonstrukcja ideologii? Praktyczne konsekwencje kontekstualizmu metodologicznego Quentina Skinnera”. W: *Quentin Skinner: metoda historyczna i wolność republikańska*, red. Janusz Grygieńć, 9–19. Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- GRYGIĘŃĆ, Janusz. 2016c. „Skinnera rewolucje w humanistyce i naukach społecznych”. W: *Quentin Skinner: metoda historyczna i wolność republikańska*, red. Janusz Grygieńć, 185–203. Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

- GRYGIEŃ, Janusz. 2017. *Demokracja na rozdrożu: deliberacja czy partycypacja polityczna?* Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Anna. 2000a. „Quentin Skinner i teoria wolności republikańskiej”. *Archivum Filozofii i Myśli Społecznej* 45: 165–174,
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Anna. 2000. *O formę rządu czy o rząd dusz? Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Anna. 2002. „Antimonarchism in Polish Republicanism in the Seventeenth and Eighteenth Centuries”. W: *Republicanism. A Shared European Heritage*, Vol. 1, red. Martin van Gelderen i Quentin Skinner, 43-59. Cambridge: Cambridge University Press.
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Anna. 2006. *Regina libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Anna. 2012a. *Czy rewolucja może być legalna? 3 maja 1791 w oczach współczesnych*. Warszawa: DiG.
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Anna. 2012b. *Queen Liberty: The Concept of Freedom in the Polish-Lithuanian Commonwealth*. Leiden: Brill.
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Anna. 2018. *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Anna. 2021. *The Political Discourse of the Polish-Lithuanian Commonwealth: Concepts and Ideas*. Tł. Daniel Sax. New York i London: Routledge.
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Anna, i Izabela ZATORSKA. 2004. *Libérite: heritage du passé ou idée des Lumières. Freedom: Heritage of the Past and the Idea of the Enlightenment*. Kraków i Warszawa: Collegium Columbinum.
- HABERMAS, Jürgen. 1996. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Tł. William Rehg. Cambridge, MA: MIT Press (polski przekład: *Faktyczność i obowiązywanie. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego*. Tł. Adam Romaniuk i Robert Marszałek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2005).
- HALLDENIUS, Lena. 1998. „Non-Domination and Egalitarian Welfare Politics”. *Ethical Theory and Moral Practice* 1, no. 3: Solidarity and the Welfare State (September): 335–353.
- HALLDENIUS, Lena. 2001. *Liberty Revisited: A Historical and Systematic Account of an Egalitarian Conception of Liberty and Legitimacy*. Lund, Sweden: Bokbox Publications.
- HALLDENIUS, Lena. 2015. *Mary Wollstonecraft and Feminist Republicanism: Independence, Rights and The Experience of Unfreedom*, London: Routledge.
- HARRINGTON, James. (1656/1992). *The commonwealth of Oceana*. W: *The Commonwealth of Oceana and a System of Politics*, red. John G.A. Pocock. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- HERZOG, Don. 1986. „Some questions for republicans”. *Political Theory* 14, no. 3 (August): 473–493.
- HONOHAN, Iseult. 2002. *Civic Republicanism*. London: Routledge.
- HONOHAN, Iseult, i Jeremy JENNINGS, red. 2006. *Republicanism in Theory and Practice*. London: Routledge.
- KALDELLIS, Anthony. 2015. *The Byzantine Republic. People and Power in New Rome*. Cambridge, MA, i London, England: Harvard University Press.
- KALDELLIS, Anthony. 2019. *Byzantium Unbound*. Leeds: Arc Humanities Press.

- KALDELLIS, Anthony. 2021. „Response to ‘Authority and Power in Russia’”. *Slavic Review* 80 (3): 489–491. DOI: <https://doi.org/10.1017/slr.2021.150>.
- KALYVAS, Andreas, i Ira KATZNELSON. „The Republic of the Moderns: Paine’s and Madison’s Novel Liberalism”. *Polity* 38, no. 1 (2006): 447–477. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.polity.2300069>.
- KAPUST, Daniel. 2011. *Republicanism, Rhetoric, and Roman Political Thought: Sallust, Livy, and Tacitus*. New York: Cambridge University Press.
- KHARKHORDIN, Oleg. 2010. „Why *Res Publica* Is Not a State: The Stoic Grammar and Discursive Practices in Cicero’s Conception”. *Political Theory* 31, no. 2 (Summer): 21–45.
- KHARKHORDIN, Oleg. 2018. *Republicanism in Russia: Community Before and After Communism*, Cambridge, MA, i London, England: Harvard University Press.
- KHARKHORDIN, Oleg. 2021. „Authority and Power in Russia”. *Slavic Review* 80 (3): 469–488. DOI: <https://doi.org/10.1017/slr.2021.144>.
- KOLLMANN, Nancy Shields. 2021. „A Muscovite Republic?” *Slavic Review* 80 (3): 492–497. DOI: <https://doi.org/10.1017/slr.2021.152>.
- KRAMER, Matthew H. 2008. „Liberty and Domination”. W: *Republicanism and Political Theory*, red. Cécile Laborde i John Maynor, 31–57. Blackwell Publishing.
- KRAMNICK, Isaac. 1990. *Republicanism and Bourgeois Radicalism: Political Ideology in Late Eighteenth-Century England and America*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- KRASNODĘBSKI, Zdzisław. 2005. *Demokracja peryferii*. słowo/obraz terytoria.
- KRAUSE, Skadi Siiri, i Dirk Jörke, red. 2023. *Republicanism and Democracy: Close Friends?* Contributions to Political Science. Cham: Springer Nature Switzerland.
- KRÓL, Marcin. 2008. „Polityczność i republikanizm”. *Res Publica Nowa* 208 (1): 24–35.
- KUKATHAS, Chandran, i Philip PETTIT. 1990. *Rawls: A Theory of Justice and Its Critics (Key Contemporary Thinkers)*. Stanford: Stanford University Press.
- LABORDE, Cécile. 2010. „Republicanism and Global Justice: A Sketch”. *European Journal of Political Theory* 9 (1): 48–69.
- LABORDE, Cécile. 2008. *Critical republicanism. The Hijab Controversy and Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- LABORDE, Cécile. 2013. „Republicanism”. W: *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, red. Michael Freeden, Lyman Tower Sargent i Marc Stears, 513–535 Oxford: Oxford University Press.
- LABORDE, Cecile, i John MAYNOR. 2008. *Republicanism and Political Theory*. Malden, MA: Blackwell.
- LARMORE, Charles. 2003. „Liberal and Republican Conceptions of Freedom”. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 6 (1): 96–119.
- LAVDAS, Kōstas A., i Dimitris N. CHRYSOCHOOU. 2011. *A Republic of Europeans: Civic Potential in a Liberal Milieu*. Cheltenham: Edward Elgar.
- LEGUTKO, Ryszard. 2007. *Traktat o wolności*. Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
- LEGUTKO, Ryszard [2023]. „Demokracja i republika”, Ośrodek Myśli Politycznej, <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=224>, dostęp 20.01.2023.

- LIS, Rafał. 2014. *Ku społeczeństwu cywilnemu i bogactwu narodów. Główne koncepcje polityczne i prawne szkockiego oświecenia*. Kraków: Akademia Ignatianum i Wydawnictwo WAM.
- LIS, Rafał. 2015. *W poszukiwaniu prawdziwej Rzeczypospolitej. Myśl polityczna Sejmu Czteroletniego*. Kraków: Akademia Ignatianum i Wydawnictwo WAM.
- LIST, Christian. 2004. „The Impossibility of a Paretian Republican? Some Comments on Pettit and Sen”. *Economics & Philosophy* 20, issue 1: 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266267104001245>.
- LIST, Christian. 2006. „Republican Freedom and the Rule of Law”. *Politics, Philosophy and Economics* 5 (2): 201–220.
- LIST, Christian, and Philip Pettit. 2011. *Group Agency: The Possibility, Design, and Status of Corporate Agents*. Oxford University Press.
- LOVETT, Francis N. 2001. „Domination: a Preliminary Analysis”. *Monist* 84, no. 1: 98–112. <http://www.jstor.org/stable/27903715>.
- LOVETT, Frank. 2005. „Milton’s Case for a Free Commonwealth”. *American Journal of Political Science* 49, no. 3 (July): 466–478.
- LOVETT, Francis N. 2009. „Domination and Distributive Justice”. *The Journal of Politics* 71, no. 3: 817–830.
- LOVETT, Frank. 2005. „Milton’s Case for a Free Commonwealth”. *American Journal of Political Science* 49, no. 3 (July): 466–478.
- LOVETT, Frank. 2010a. *A General Theory of Domination and Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- LOVETT, Frank. 2010b. *Justice as Non-Domination*. Oxford: Oxford University Press.
- LOVETT, Frank. 2010c. „Republicanism and Democracy.” *Idea: A Journal of Humanities* 2 (1): 35–51.
- LOVETT, Frank. 2018. „Republicanism”. W: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, red. Edward N. Zalta, Summer 2018. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/republicanism/>.
- LOVETT, Frank. 2022. *The Well-Ordered Republic*, Oxford: Oxford University Press.
- LOVETT, Frank, i Philip PETTIT. 2009. „Neo-Republicanism: A Normative and Institutional Research Program.” *Annual Review of Political Science* 12: 11–29.
- LOVETT, Frank, i Philip PETTIT. 2019. „Preserving Republican Freedom: A Reply to Simpson”. *Philosophy & Public Affairs* 46, no 4: 1–21. DOI: <https://doi.org/10.1111/papa.12126>.
- LOVETT, Frank, i Mortimer SELLERS, red. (w zapowiedziach). *Oxford Handbook of Republicanism*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- MACHIAVELLI, Niccolò, *Wybór pism*, wybór i oprac., tł. Krzysztof Żaboklicki, Warszawa: PIW 1972.
- MAHLBERG, Gaby, i Dirk WIEMANN (red.) 2013. *European Contexts for English Republicanism*. London: Ashgate Publishers.
- MARCEWSKI, Paweł. 2012. *Uczynić wolność nieuchronną. Wątki republikańskie w myśli Alexisa de Tocqueville’a*. Warszawa: IFiS PAN.
- MARCEWSKI, Paweł. 2014. „Nie-dominacja jako niezależność socjoekonomiczna. Neorepublikańskie argumenty za bezwarunkowym dochodem podstawowym”. *Praktyka Teoretyczna* 12 (2): 41–58. DOI: <https://doi.org/10.14746/pt.2014.2.2>.
- MARKELL, Patchen. 2008. „The insufficiency of non-domination”. *Political Theory* 36, no. 1 (February): 89–36.
- MAYNOR, John W. 2003. *Republicanism in the Modern World*. Cambridge, UK: Polity Press.

- MAYNOR, John. 2002. „Another instrumental republican approach?”. *European Journal of Political Theory*, 1(1), 71–89.
- MCCORMICK, John P. 2003. „Machiavelli against Republicanism: On the Cambridge School’s ‘Guicciardinian Moments’”. *Political Theory* 31 (5): 615–643.
- MCCORMICK, John P. 2007a. „Rousseau’s Rome and the Repudiation of Populist Republicanism”. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 10 (1): 3–27.
- MCCORMICK, John P. 2007b. „People and Elites in Republican Constitutions, Traditional and Modern”. W: *The Paradox of Constitutionalism: Constituent Power and Constitutional Form*, red. Martin Loughlin i Nail Walker. Oxford: Oxford University Press.
- MCCORMICK, John P. 2011. *Machiavellian Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCCORMICK, John P. 2018. *Reading Machiavelli Scandalous Books, Suspect Engagements, and the Virtue of Populist Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- MCMAHON, Christopher. 2005. „The indeterminacy of republican policy”. *Philosophy & Public Affairs* 33, no. 1 (Winter): 67–93.
- MICHALSKI, Jerzy. 1977. *Rousseau i sarmacki republikanizm*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- MICHALSKI, Jerzy. 1977. *Rousseau i sarmacki republikanizm*, Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk i Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- MICHALSKI, Jerzy. 1983. „Z problematyki republikańskiego nurtu w polskiej reformatorskiej myśli politycznej w XVII wieku”. *Kwartalnik Historyczny* 90: 327-338.
- MICHALSKI, Jerzy. 1995. *Sarmacki republikanizm w oczach Francuza. Mably i konfederaci barscy*. Monografie Fundacji Nauki Polskiej. Wrocław: Leopoldinum.
- MICHALSKI, Jerzy. 2015. *Rousseau and Polish Republicanism*. Tł. Richard Butterwick-Pawlikowski. Warszawa: Tadeusz Manteuffel Institute of History Polish Academy of Sciences.
- MICHELSEN, Danny. 2019. *Kritischer Republikanismus und die Paradoxa konstitutioneller Demokratie. Politische Freiheit nach Hannah Arendt und Sheldon Wolin*. Wiesbaden: Springer VS.
- MILLAR, Fergus. 2002a. *The Crowd in Rome in the Late Republic*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- MILLAR, Fergus 2002b. *The Roman Republic in Political Thought*. Hanover, NH: University Press of New England.
- MILLER, David. 2008. „Republicanism, National Identity and Europe.” W: *Republicanism and Political Theory*, edited by Cécile Laborde and John Maynor, 133–158. Oxford: Blackwell.
- MORDARSKI, Ryszard. 2000. Rec. „Philip PETTIT. *Republicanism: a theory of freedom and government*. Oxford, 1997”. *Kwartalnik Filozoficzny* z. 1: 184-189
- MORDARSKI, Ryszard. 2002a. „Omówienie wydawnictw z filozofii politycznej z lat 1997-1999”. *Filo-Sofija* 2, nr 1: 186-196.
- MORDARSKI, Ryszard. 2002b. Rec.: Quentin Skinner. *Liberty before liberalism*, Cambridge 1998. *Edukacja Filozoficzna* 33.: 361-365
- MORDARSKI, Ryszard. 2002c. „Republikańska koncepcja wolności obywatelskiej”. W: *Polityczna obecność filozofii*, red. Marek Szulakiewicz, 19-37. Toruń i Nowa Wieś: Rolewski.
- MORDARSKI, Ryszard. 2003. Rec.: *Indywidualizm, wspólnotowość, polityka*, red. K. Abriszewski, M. N. Jakubowski, A. Szahaj. – Toruń 2002. *Filo-Sofija* 3, nr 1: 273–278.
- MORDARSKI, Ryszard. Skinner. 2016. „Hobbes i retoryka”. W: *Quentin Skinner: metoda historyczna i wolność republikańska*, red. Janusz Grygieńć, 207–229. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

- MÜLLER, Jan-Werner, red. 2019. *Isaiah Berlin's Cold War Liberalism*. London: Palgrave Macmillan.
- NABULSI, Karma. 2015. „No Maps, No Manuals: Retrieving Radical Republicanism, Restoring Popular Sovereignty”. *Juncture* 22 (2): 147–152.
- NELSON, Eric. 2004. *The Greek Tradition in Republican Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NELSON, Eric. 2010. *The Hebrew Republic, Jewish Sources and the Transformation of European Political Thought*. Cambridge, MA, i London, England: Harvard University Press.
- NELSON, Eric. 2014. *The Royalist Revolution: Monarchy and the American Founding*. Cambridge, MA, i London, England: Belknap Press.
- NIEDERBERGER, Andreas, Philipp Schink, red. 2013. *Republican Democracy: Liberty, Law and Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- NIPPEL, Wilfried. 1994. *Ancient and Modern Republicanism*. red. Biancamaria Fontana. Cambridge: Cambridge University Press.
- NOWAK, Andrzej [W.]. 2020. *Między nieładem a niewolą. Krótka historia myśli politycznej*. Kraków: Biały Kruk
- OBER, Josiah. 1989. *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- OBER, Josiah. 1996. *The Athenian Revolution: Essays on Ancient Greek Democracy and Political Theory*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- OBER, Josiah. 1998. *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- OBER, Josiah. 2017. *Demopolis, Democracy before Liberalism in Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OBER, Josiah, i Charles W. HEDRICK, red. 1996. *Dēmokratia: A Conversation on Democracies, Ancient and Modern*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- OGONOWSKI, Zbigniew. 1999. *Filozofia polityczna w Polsce XVII wieku i tradycja demokracji europejskiej*. Warszawa: IFiS PAN.
- OLDFIELD, Adrian. 1990. *Citizenship and Community. Civic Republicanism and the Modern World*. London: Routledge.
- OPALIŃSKI, Edward. 1995. *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652*. Warszawa: Wydawnictwa Sejmowe.
- OPALIŃSKI, Edward. 2002. „Civic Humanism and Republican Citizenship in the Polish Renaissance”, W: *Republicanism. A Shared European Heritage*, red. Martin van Gelderen i Quentin Skinner, vol. 1, 156–162. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- PATTEN, Alan. 1996. „The Republican Critique of Liberalism”. *British Journal of Political Science* 26, no. 1 (January): 25–44.
- PETTIT, Philip. 1996. „Freedom as Antipower”. *Ethics* 106, no. 3: 576–604.
- PETTIT, Philip. 1997. *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- PETTIT, Philip, 1998a, „Review of Governance in the Australian Capital Territory Dept of Urban Services”, ACT Government, Canberra, April 1998, viii i 79. Presented to the Chief Minister and the Federal Minister of Territories on behalf of the Working Party for the Review of Governance in the ACT.

- PETTIT, Philip. 1998b. „Reworking Sandel’s Republicanism”. *Journal of Philosophy* 95: 73–96.
- PETTIT, Philip. 2000. „Democracy, Electoral and Contestatory”. *Nomos* 42: 105–44.
- PETTIT, Philip. 2001a. *A Theory of Freedom: From the Psychology to the Politics of Agency*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- PETTIT, Philip. 2001b. „Capability and Freedom: a Defence of Sen”. *Economics and Philosophy* 17, no. 1: 1–20.
- PETTIT, Philip. 2002. „Keeping Republican Freedom Simple: On a Difference with Quentin Skinner”. *Political Theory* 30, no. 3: 339–56. DOI: <https://doi.org/10.1177/0090591702030003004>.
- PETTIT, Philip. 2005. „The Domination Complaint”. *Nomos* 86: 87–117.
- PETTIT, Philip. 2006. „The Determinacy of Republican Policy: A Reply to McMahon”. *Philosophy & Public Affairs* 34, no. 3 (Summer): 275–83.
- PETTIT, Philip. 2007. „A Republican Right to Basic Income?” *An International Journal of Basic Income Research* 2, issue 2: Art 10.
- PETTIT, Philip. 2008a. *Examen a Zapatero*. Madrid: Temas de Hoy.
- PETTIT, Philip. 2008b. „Freedom and Probability: A Comment on Goodin and Jackson”. *Philosophy and Public Affairs* 36, no. 2: 206–220. . DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2007.00133.x>.
- PETTIT, Philip. 2008c. „Republican Liberty: Three Axioms, Four Theorems”. W: *Republicanism and Political Theory*, red. Cecil Laborde i John Maynor, 102–130. Oxford, UK: Blackwell.
- PETTIT, Philip. 2008d. *Made with Words: Hobbes on Language, Mind and Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- PETTIT, Philip. 2008e. „The Basic Liberties”. W: *The Legacy of H.L.A. Hart*, red. Matthew H. Kramer, Claire Grant, Ben Colburn & Antony Hatzistavrou, 201–221. Oxford, UK: Oxford University Press.
- PETTIT, Philip. 2009a. „A Republican Law of Peoples”. *European Journal of Political Theory* 9, issue 1. Special issue. DOI: <https://doi.org/10.1177/1474885109349>.
- PETTIT, Philip. 2009b. „Law and Liberty”. W: *Law and Republicanism*, red. Samantha Besson i José Luis Martí, 40–59. Oxford, UK: Oxford University Press.
- PETTIT, Philip. 2012. *On the People’s Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. The Seeley Lectures, Cambridge University, 2010. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- PETTIT, Philip. 2014a. *Just Freedom: A Moral Compass for a Complex World*. New York: W.W.Norton.
- PETTIT, Philip. 2014b. „Three Issues in Social Ontology”. W: *Rethinking the Individualism — Holism Debate Essays in the Philosophy of Social Science*, red. Julie Zahle i Finn Colin, 77–96. Springer International Publishing AG, Switzerland.
- PETTIT, Philip. 2015. „Symposium on Philip Pettit, On The People’s Terms: A Republican Theory and Model of Democracy Precis of the Argument of On the people’s terms”. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 18, no. 6: 642–643.
- PETTIT, Philip. 2017. „Political Realism Meets Civic Republicanism”. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 20, no. 3: 331–347.
- PETTIT, Philip. 2023. *The State*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- PHILIPS, Anne. 2000. „Feminism and Republicanism: Is This a Plausible Alliance?” *Journal of Political Philosophy* 8 (2): 279–293.

- PIEKARSKI, Romuald. 2007. *Koncepcja cnót politycznych Machiavellego na tle elementów klasycznej etyki cnót*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- PIEKARSKI, Romuald. 2013. „Republikanizm, ale jaki... Jakiego republikanizmu nam Polakom potrzeba?”. *Prawo i Więź* 2, nr 3 (5)/2013: 21–38.
- PIEKARSKI, Romuald. 2016. *Makiawelizm, patologia ducha, sacrum i polityka. Eseje z filozofii politycznej*. Sopot: Spółdzielczy Instytut Wydawniczy.
- PIEKARSKI, Romuald. 2017. „Co nie mieści się w dobrze pojętym republikanizmie. Wybrane narzuty republikanizmu w cywilizacji Zachodu. Od czasów antyku greckiego po czasy współczesne”. *Dialogi Polityczne* [online] nr 23: 11–27, udostępniono 8.2.2022. DOI: <https://doi.org/10.12775/DP.2017.012>.
- PIETRZYK-REEVES, Dorota. 2004/2012. *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*. Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Drugie wydanie: Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- PIETRZYK-REEVES, Dorota. 2012. *Ład Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- PIETRZYK-REEVES, Dorota. 2013. „Tradycja republikańska, *respublica*, republikanizm”. *Horyzonty polityki* 4, nr 7: 47–66.
- PIETRZYK-REEVES, Dorota. 2014. „Neorepublikańska filozofia publiczna i model demokracji”. *Etyka* 48: 120-138.
- PIETRZYK-REEVES, Dorota. 2016. *Civil Society, Democracy and Democratization*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- PIETRZYK-REEVES, Dorota. 2017. „The Jagiellonian Idea: Past and Present”. *Politeja* 14, no. 6 (51): 79–93. DOI: <https://doi.org/10.12797/Politeja.14.2017.51.05>.
- PIETRZYK-REEVES, Dorota. 2020a. „Political (self-)education and the neo-republican perspective”. *Education, Citizenship and Social Justice*, Vol. 15, No. 1, 2020. First published online – 1 October 2018. DOI: <https://doi.org/10.1177/1746197918800663>.
- PIETRZYK-REEVES, Dorota. 2020b. *Polish Republican Discourse in the Sixteenth Century*. Ideas in Context. Cambridge: Cambridge University Press.
- PITKIN, Hanna F. 1988. „Are Freedom and Liberty Twins?”. *Political Theory*, 16: 523-52.
- PITKIN, Hanna F. 1989. „Representation”. W: *Political Innovation and Conceptual Change*, red. Terence Ball, James Farr, Russel L. Hanson, 132–154. Cambridge: Cambridge University Press.
- PITKIN, Hanna F. 1967. *The Concept of Representation*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- POCOCK, John G.A. 1975. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- PRZYBYLSKI, Wojciech. 2008. „Rzeczpospolita nie naszych marzeń”. *Res Publica Nowa* 208 (1): 36-40.
- PUTNAM, Hilary. *The Many Faces of Realism: The Paul Carus Lectures*. LaSalle, Illinois: Open Court, 1987.
- QUILL, Lawrence. 2005. *Liberty after Liberalism: Civic Republicanism in a Global Age*. London: Palgrave Macmillan.
- RAVENTOS, Daniel. 2007. *Basic Income: The Material Conditions of Freedom*. London: Pluto. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt18fsbw8>.
- RAWLS, John. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press, Belknap Press.

- RAWLS, John. 2010. *Teoria sprawiedliwości*. Seria: Biblioteka Współczesnych Filozofów. Tł. Adam Romaniuk, Jarosław Pasek i Maciej Panufnik. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- RICHARDSON, Henry S. 2002. *Democratic Autonomy: Public Reasoning About the Ends of Policy*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- RICCIARDELLI, Fabrizio. 2015. *The Myth of Republicanism in Renaissance Italy*. Turnhout: Brepols Publishers.
- ROSTBØLL, Christian F. 2014. „Statelessness, Domination, and Unfreedom: Arendt and Pettit in Dialogue”. W: *To Be Unfree: Republicanism and Unfreedom in History, Literature, and Philosophy*, red. Christian Dahl i Tue Andersen Nexö, 19–36. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- RUBINSTEIN, Nicolai. 1968. *Florentine Studies: Politics and Society in Renaissance Florence*. London: Faber.
- ROUSSELIÈRE, Geneviève, i Yiftah ELAZAR. 2019. „Introduction: Republicanizing Democracy, Democratizing the Republic”. W: *Republicanism and the Future of Democracy*, red. Yiftah Elazar i Geneviève Rousseilière, 1–10. Cambridge University Press
- SANDEL, Michael J. 1982. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SANDEL, Michael J. 1984. „The Procedural Republican and the Unencumbered Self.” *Political Theory* 12 (1): 81–96.
- SANDEL, Michael J. 1996. *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*. Cambridge, MA: Belknap.
- SELLERS, Mortimer N S. 1994. *American Republicanism: Roman Ideology in the United States Constitution*. New York: New York University Press.
- SELLERS, Mortimer N. S. 1998. *The Sacred Fire of Liberty. Republicanism, Liberalism and the Law*. London: Macmillan Press, 1998.
- SELLERS, Mortimer N. S. 2006. *Republican Principles in International Law. The Fundamental Requirements of a Just World Order*. London: Palgrave Macmillan 2006.
- SKINNER, Quentin. 1978. *The Foundations of Modern Political Thought*, Vol. 1: *The Renaissance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- SKINNER, Quentin. 1983. „Machiavelli on the Maintenance of Liberty”. *Politics* 18: 3–15.
- SKINNER, Quentin. 1984. „The Idea of Negative Liberty”. W: *Philosophy of History: Essays on the Historiography of Philosophy*, red. Richard Rorty, Jerome B. Schneewind i Quentin Skinner, 193–221. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- SKINNER, Quentin. 1985. „The Paradoxes of Political Liberty”. *The Tanner Lectures on Human Values* 7: 225–250
- SKINNER, Quentin. 1990a. „Pre-humanist Origins of Republican Ideas”. W: *Machiavelli and Republicanism*, red. Gisela Bock, Quentin Skinner i Maurizio Viroli, 121–141. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- SKINNER, Quentin. 1990b. „The Republican Ideal of Political Liberty”. W: *Machiavelli and Republicanism*, red. Gisela Bock, Quentin Skinner i Maurizio Viroli, 239–309. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- SKINNER, Quentin. 1997. „Dwie teorie obywatelstwa”. Tł. Rafał Wierzbosławski. *Czas Kultury* 5-6: 40–45.
- SKINNER, Quentin. 1998. *Liberty Before Liberalism*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.
- SKINNER, Quentin. 2002a. „A Third Concept of Liberty.” *London Review of Books* 24 (7): 16–18.

- SKINNER, Quentin. 2002b. *Visions of Politics*. Vol. 2, Renaissance Virtues. Cambridge: Cambridge University Press. (pol. *Wizje polityki*. T. 2: *Cnoty renesansowe*. Tł. Kinga Koehler, Wydawnictwo Warszawa Naukowe UKSW 2020.)
- SKINNER, Quentin. 2002c. *Visions of Politics*. Vol. 3: *Hobbes and Civil Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SKINNER, Quentin. 2008a. *Hobbes and Republican Liberty*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- SKINNER, Quentin. 2008b. „Freedom as the Absence of Arbitrary Power.” In *Republicanism and Political Theory*, red. Cécile Laborde i John Maynor, 83–101. Oxford: Blackwell.
- SKINNER, Quentin. 2013. *Wolność przed liberalizmem*. Tł. Agata Czarnecka. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- SLAUGHTER, Steven. 2005. *Liberty beyond Neo-Liberalism: A Republican Critique of Liberal Government in a Globalising Age*. London: Macmillan Palgrave.
- SLAUGHTER, Steven. 2014. „Transnational Democratization and Republican Citizenship: Towards Critical Republicanism.” *Global Constitutionalism* 3 (3): 310–337.
- SPITZ, Jean-Fabien. 1995. *La liberté politique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- SPITZ, Jean-Fabien. 2005. *Le moment républicain en France*. Paris: Gallimard.
- SPITZ, Jean-Fabien. 2009. *Le républicanisme de Ph. Pettit*. Paris: Éditions Michalon.
- STAWROWSKI, Zbigniew. 2010. „O republice i postawie republikańskiej. Część 1: Dziedzictwo Platona”. *Rzeczy Wspólne* nr 1. <https://fundacjarepublikanska.org/o-republice-i-postawie-republikańskiej-czesc-1-dziedzictwo-platona/>. Dostęp 20.01.2023.
- SULIMA-KAMIŃSKI, Andrzej. 2000. *Historia Rzeczypospolitej wielu narodów 1505-1795*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- SULIMA-KAMIŃSKI, Andrzej. 2008. „Republikanizm – dyskusja redakcyjna”. *Res Publica Nowa* 208 (1): 8–22.
- SUNSTEIN, Cass R. 1993. *The Partial Constitution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- SZLACHATA, Bogdan. 2001. „Wolność republikańska. Na marginesie debaty o tradycji republikańskiej w ‘atlantyckiej’ myśli politycznej”. *Państwo i Społeczeństwo* 1: 207–232.
- SZLACHTA, Bogdan. 2013. *Zapoznanie dziedzictwo polityczne Zachodu?*. W: Quentin SKINNER. *Wolność przed liberalizmem*. Tł. Agata Czarnecka, 7–23. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- SZLACHTA, Bogdan. 2016. „Polski republikanizm XVI wieku jako „republikanizm atlantycki”? Próba refleksji dla Profesora Quentina Skinnera”. W: *Quentin Skinner: metoda historyczna i wolność republikańska*, red. Janusz Grygieńć, 247–263. Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- SZLACHTA, Bogdan, i Dorota PIETRZYK-REEVES. 2007. „Republika” (hasło). W: *Słownik społeczny*, red. Bogdan Szlachta, 1081–1117. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- TAYLOR, Robert S. (w zapowiedziach). „Commercial Republicanism”. W: *Oxford Handbook of Republicanism*, red. Frank Lovett i Mortimer Sellers, rozdz. 24. Oxford, UK: Oxford University Press.
- TAYLOR, Robert S., 2017. *Exit Left: Markets and Mobility in Republican Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- THOMAS, Alan. 2017. *Republic of Equals: Predistribution and Property-Owning Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- TUCK, Richard. 2016. *The Sleeping Sovereign: The Invention of Modern Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, UK: Oxford Univ. Press.

- URBINATI, Nadia. 2006. *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- URBINATI, Nadia. 2011. „Republicanism: Democratic or Popular?” *Good Society* 20 (2): 157–169.
- URBINATI, Nadia. 2012. „Competing for Liberty: The Republican Critique of Democracy.” *American Political Science Review* 106 (3): 607–621.
- URBINATI, Nadia. 2014. *Democracy Disfigured: Opinion, Truth, and the People*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- URBINATI, Nadia. 2002. *Mill on Democracy: From the Athenian Polis to Representative Government*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- VAN GELDEREN, Martin, i Quentin SKINNER. 2002. *Republicanism: A Shared European Heritage*. 2 vols. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- VAN GELDEREN, Martin, i Quentin SKINNER, red. 2013, *Freedom and the Construction of Europe*, vol. 1 *Religious and Constitutional Liberties*, vol 2: *Free Persons and Free States*, Cambridge: Cambridge University Press 2013.
- VATTER, Miguel A. 2000. *Between Form and Event: Machiavelli's Theory of Political Freedom*. Topoi Library, Vol. 2. Dordrecht: Springer Science+Business Media.
- VATTER, Miguel. 2014. *The Republic of the Living: Biopolitics and the Critique of Civil Society*. New York: Fordham University Press.
- VATTER, Miguel A. 2021. „The Third Rome and Russian Republicanism: A Comment on Oleg Kharkhordin 'Power and Authority in Russia'”. *Slavic Review* 80 (3): 498–503. DOI: <https://doi.org/10.1017/slr.2021.151>.
- VENTURI, Franco. 1971, *Utopia and Reform in the Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VENTURI, Franco. 1991. *The End of the Old Regime in Europe, 1776-1789*. Tł. R. Burr Litchfield. Vol. 1: *The Great States of The West*, Vol. 2: *Republican Patriotism and The Empires of The East*, Princeton Legacy Library. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- VERGARA, Camila. 2020. *Systemic Corruption. Constitutional ideas for an antioligarchic republic*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- VERGARA, Camila. 2022. „Republican Constitutionalism Plebeian Institutions and Anti-Oligarchic Rules”. *Theoria* 69, issue 171, no. 2 (June): 25–48.
- VIROLI, Maurizio. 2002. *Republicanism*. New York: Hill & Wang.
- VIROLI, Maurizio, i Norberto BOBIO. 2008. „Idea republiki”. *Res Publica Nowa* 208 (1): 62–68.
- VIROLI, Maurizio. 2000. *Il sorriso di Niccolò. Storia di Machiavelli*. Roma, Bari: GLF Editori Laterza.
- VIROLI, Maurizio. 1988. *Jean-Jacques Rousseau and the „Well-Ordered Society*.” Cambridge: Cambridge University Press.
- VIROLI, Maurizio. 1995. *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- VIROLI, Maurizio. 1998, *Machiavelli*. Oxford: Oxford University Press.
- VIROLI, Maurizio. 2002. *Republicanism*. New York: Hill & Wang.
- VIROLI, Maurizio. 2006. *Uśmiech Machiavellego. Biografia*. Tł. Krzysztof Żaboklicki. Warszawa: Wydawnictwo WAB. Przejąd polski *Il sorriso di Niccolò*.
- VIROLI, Maurizio. 2021. *Tempi profetici. Visioni di emancipazione politica nella storia d'Italia*. Roma, Bari: GLF Editori Laterza.

- VIROLI, Maurizio. 2023. *Prophetic Times. Visions of Emancipation in the History of Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. Przekład angielski *Tempi profetici*.
- VIROLI, Maurizio, i Norberto BOBIO; 2008. „Idea republiki”. *Res Publica Nowa* 208 (1): 62–68.
- WALDRON, Jeremy. 2007. „Pettit’s molecule”. W: *Common Minds: Themes from the Philosophy of Philip Pettit*, red. Geoffrey Brennan, Robert Goodin, Frank Jackson i Michael Smith, 143–60. Oxford, UK: Oxford University Press
- WARTENBERG, Thomas. 1990. *The Forms of Power: From Domination to Transformation*. Philadelphia: Temple University Press.
- WAŚKIEWICZ, Andrzej. 1998. *Interpretacja teorii politycznej. Spór o metodę we współczesnej literaturze anglosaskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 1998
- WEINSTEIN, David, i Avihu ZAKAI. 2017. *Jewish Exiles and European Thought in the Shadow of the Third Reich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WEINSTOCK, Daniel, i Christian NADEAU, red. 2004. *Republicanism: History, Theory and Practice*. London: Cass, Taylor & Francis.
- WHITE, Stuart. 2011. „The Republican Critique of Capitalism.” *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 14 (5): 561–579.
- WHITE, Stuart, i Daniel LEIGHTON, red. 2008. *Building a Citizen Society: The Emerging Politics of Republican Democracy*. London: Lawrence & Wishart.
- WIERZCHOSŁAWSKI, Rafał Paweł. 1999. „Czy ingerencja wyklucza wolność? Wokół republikańskiego ujęcia *libertas*”. W: *Liberalizm u schyłku XX wieku*, red. Justyna Miklaszewska, 283–317. Kraków: Wydawnictwo „Meritum”.
- WIERZCHOSŁAWSKI, Rafał Paweł. 2002. „Republikańska próba implementacji wolności jako braku dominacji”. *Colloquia Communia* nr 2 (73): 367–384.
- WIRSZUBSKI, Chaim. 1968. *Libertas as a Political Idea at Rome during the Late Republic and Early Principate*. Cambridge Classical Studies. Cambridge: Cambridge University Press.
- ZIÓLKOWSKI, Adam. 2008. *Historia Rzymu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

WIELE TWARZY REPUBLIKANIZMU: WPROWADZENIE

Streszczenie

Tekst składa się z dwóch części. W pierwszej części autor wprowadza czytelnika w różne rozumienia (definicje) republikanizmu (tradycji republikańskiej), jakie możemy znaleźć we współczesnej literaturze przedmiotu. Jednocześnie zwraca uwagę, że termin ten funkcjonuje w różnych znaczeniach (wittgensteinowskie podobieństwa rodzinne): tradycja republikańska może być przedmiotem badań klasyków (starożytny Rzym), historyków różnych epok (Włochy, Holandia, Polska czy Anglia), historyków prawa i ustroju (np. amerykański mit założycielski), może stanowić inspirację dla współczesnych filozofów, którzy upatrują odrębnej i konkurencyjnej w stosunku do innych tradycji (liberalnej, komunitariańskiej) koncepcji wolności jako braku dominacji i poszukują strukturalnych form jej implementacji w organizmie państwa (kwestia sprawiedliwości i prawomocności). Jednocześnie odwołanie się do (współczesnego) republikanizmu może pełnić określone funkcje retoryczne i argumentacyjne (kostium historyczny): projektując określone wartości i relacje społeczne, które byłyby ich pochodną, odwołuje się do pewnych historycznych tożsamości (np. wspólne dziedzictwo europejskie bądź też tradycja narodowa).

W drugiej części autor przedstawia założenia takiego właśnie wyboru autorów tekstów, które publikowane są w bloku republikańskim tego numeru. Wskazuje na ich dotychczasowy dorobek (kryterium doboru) oraz na wzajemne przenikanie polskiej i europejskiej (atlantyckiej) tradycji republikańskiej w tekstach poświęconych tradycji wolności Rzeczypospolitej Obojga Narodów (Gałkowski, Pietrzyk-Reeves, Grześkowiak-Krwawicz). Współczesne kwestie otwiera tekst jednego z czołowych filozofów republikańskich, Philipa Pettita, do którego idei w mniejszym lub większym stopniu (niekiedy krytycznie) nawiązują w swoich tekstach pozostali autorzy (Lis, Grygieńć, Cizewska-Martyńska i Wierchosławski).

Słowa kluczowe: republikanizm (a liberalizm); niedominacja; rząd mieszany; europejska tożsamość historyczna; John Pocock; Quentin Skinner; Philip Pettit

THE MANY FACES OF REPUBLICANISM: AN INTRODUCTION

Summary

The article consists of two parts. In the first part, I offer various understandings of modern republicanism and the republican tradition that we can find in the contemporary literature in question. At the same time, I point out that the term functions in different senses: the republican tradition can be studied by classical scholars (ancient Rome), historians of different countries (Italy, Holland, Poland or England), historians of law and governance systems (e.g., American founding myth). Republicanism can be an inspiration for contemporary philosophers who seek a conception of freedom as non-domination that is distinctive and competitive in relation to other traditions (liberal, communitarian) and seek structural forms of its implementation in the body politic (the[TS1] question of justice and legitimacy of the state).

At the same time, reference to modern republicanism may perform certain rhetorical and argumentative functions (the so called 'historical costume'), that is, by projecting certain values and social relations that would be derived from them, and connecting them to certain valued historical identities (e.g., a common European heritage or a national tradition).

In the second part, I explain the reasons for a selection of the authors of the texts published in the second part of this issue, which is concerned with specific theorists. I point to their achievements and to the mutual permeation of the Polish and Transatlantic republican tradition in the texts devoted to the tradition of freedom of the Polish-Lithuanian Commonwealth (Gałkowski, Pietrzyk-Reeves, Grześkowiak-Krwawicz). The section on contemporary issues opens with a text by Philip Pettit to whose ideas, sometimes critically, refer to texts by the other authors (Lis, Grygieńć, Cizewska-Martyńska and Wierchosławski).

Keywords: republicanism (versus liberalism); non-domination; mixed government; European historical identity; John Pocock; Quentin Skinner; Philip Pettit

Information about the Author: RAFAL PAWEŁ WIERZCHOSŁAWSKI, PhD – Adam Mickiewicz University in Poznań, Liberal Arts and Sciences, Collegium Historicum; e-mail: rafalpawelwie@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0460-1669>.

